

# ЗАХАР ПРИЛЕПІН

КАРТА

СВІТУ



# САНЬКА

**CF FOLIO**

Захар Прилепин  
**Санька**

«Фолио»

2006

ББК 84(4РОС)

### **Прилепин З.**

Санька / З. Прилепин — «Фолио», 2006

«Санька» – героїчний роман про молодих ідеалістів, які протистоять жорстокому бездарному ладу, сучасна версія «Матері» Максима Горького. Початок двохтисячних. Мітинги, бійки, спалення «Макдоналдсів», допити в «органах», любов до Батьківщини і любов до дівчини, ненависть до «буржуїв» і до влади, свинцева безнадія російського побуту з його пияцтвом, брудом, злиднями, відсутністю у людей будь-якої надії на краще і вогнище приреченої революції у фіналі... І на тлі всього цього – доля головного героя роману Сашка Тишина, якого бабуся з дідусем ласкаво називають Санька. Він намагається змінити світ, проте у який спосіб?...

ББК 84(4РОС)

© Прилепин З., 2006

© Фолио, 2006

## Содержание

|                                   |    |
|-----------------------------------|----|
| Розділ перший                     | 5  |
| Розділ другий                     | 16 |
| Розділ третій                     | 29 |
| Конец ознакомительного фрагмента. | 43 |

# Захар Прилепін

## Санька

### Розділ перший

Їх не пустили на трибуну.

Сашко дивився під ноги: очі втомилися від червоних полотен і сірих свит.

Червоне миготіло поблизу, торкалося обличчя, іноді овіваючи запахом злежаної тканини.

Сіре стояло за огороженням. «Строковики», однакові, невисокі, курні, що в'яло стискали довгі кийки. Міліціонери з важкими, бордовими від роздратування обличчями. Неодмінний офіцер, який молодцювато, з викликом, дивиться у натовп. Його нахабні руки – на верхній поперечині огорожі, що відокремлює протестувальників від охоронців правопорядку й від усього міста.

Декілька вусатих підполковників, – під їхніми бушлатами вгадувалися натлумлені животи. Деся мав бути й полковник, найважливіший та діловитий. Сашко щоразу намагався вгадати, який він буде цього разу – верховний розпорядник мітингу опозиції, відповідальний за порядок. Іноді це бував сухорлявий, з аскетичними щоками чоловік із тих, які гидливо ганяють розжирілих підполів. Іноді він сам був як ті підполи, тільки ще більший, ще важчий, але рухливіший, бадьоріший, із частою посмішкою на обличчі, з міцними зубами. Зустрічався ще третій типаж – приходив зовсім маленький чоловік, схожий на гриб, але здатний дуже стрімко рухатися на швидких ніжках за рядами міліції...

Жодного власника полковницьких зірок Сашко поки не примітив.

Трохи далі, за огорожею, гуркотіли й вищали машини, нескінченно розгойдувалися важкі двері метро, курні бомжі збирали пляшки, діловито оглядаючи горлечка. Кавказець пив лимонад, спостерігаючи за мітингом з-за спин міліціонерів. Сашко випадково піймав його погляд. Кавказець відвернувся й пішов геть.

Сашко примітив неподалік за огорожею автобуси, на яких був герб із зубастим звіром. Вікна автобусів були зашторені, іноді шторки посмикувались. В автобусах хтось сидів. Чекав можливості вийти, вибігти, стискаючи у твердому кулаку короткий гумовий ціпок і шукаючи, кого б ударити зле, із замахом і наповал.

– Бачиш, еге ж? – запитав його Веня, сонний, похмільний, з очима, заплавленими, мов переварені пельмені.

Сашко кивнув.

Надія на те, що на мітинг не прибуде спецназ, була невелика, і вона не виправдалася.

Веня посміхався, немов з автобуса, коли наспіє момент, вилетять не камуфляжні дияволи у важких шоломах, а клоуни з повітряними кульками.

Сашко безцільно рушив до натовпу, зігнаного за огороження.

«Як зачумлених зібрали...»

Огороження складалося з двометрових секцій, уздовж яких із рівними проміжками стояли люди у формі.

Веня пішов слідом за Сашком. Їхня колона перебувала на іншому боці площі, і вже було чути чистий голос Яни, яка шикувала хлопчаків та дівчисьок. Більшість тих, кого розглядав і торкався на ходу Сашко, виглядали погано й бідно. Майже всі вони були глибоко й роздратовано літні.

У їхній поведінці проглядалося щось приречене, немов вони прийшли сюди з останніх сил і бажають тут померти. Портрети, які вони несли на руках, притискаючи до грудей, зоб-

ражували вождів, і вожді були явно молодші за тих, хто тут зібрався. Миготіло м'яко всмінене обличчя Леніна, збільшене зображення, знайоме Сашкові ще по букварю. Випливало на тремтливих старечих руках спокійне обличчя спадкоємця Ілліча. Спадкоємець був у кашкеті й погонах генералісимуса.

Їм пропонували надруковані на сірому папері тонкі газети, Сашко відмовлявся, Веня весело огризався.

Сьогоднішня подія викликала суміш жалю й туги.

Кілька сотень або, можливо, кілька тисяч людей два-три рази на рік збиралися на цій площі – у якійсь нез'ясованій упевненості, що їхні сумні сходки стануть причиною падіння осоружної влади.

За минулі з часу буржуазного перевороту роки учасники мітингів остаточно постаріли й нікого вже не лякали.

Правда, чотири роки тому колишній офіцер і, як не дивно, філософ, розумник, оригінал Костенко вперше вивів на площу юрбу злих молодиків, які не завжди розуміли, що роблять серед червоних прапорів і літніх людей. За кілька років хлопці підросли й прославилися своїми нахабними акціями й гучними бійками. Тепер різношерстого молодняку в партії Костенка набралось стільки, що сьогоднішній мітинг наказали обнести залізною огорожею. Щоб не виплеснулося...

Іноді міцні, ясні старики з інтересом, надією й легким сумнівом вдивлялися в Сашка й Веню.

На трибуні статечно перетоптувався депутат патріотичної парламентської фракції. Навіть здалеку було помітно його рожеве, гладке обличчя, яке буває тільки в людей, які добре харчуються, що відрізняло депутата від усіх поруч – сірих і метушливих.

Депутат був одягнений у чорне, дорогого крою пальто. Смушкову шапку він зняв – і стояв перед народом з непокритою головою. Хтось із челяді, яка юрмилася позаду депутата, тримав цю шапку в руках.

Під трибунною були розвішані транспаранти з безглуздими написами, які ніколи й нікого не змогли б надихнути на жодний вчинок.

Сашко морщився читаючи.

Їм не дозволили виступити, поскаржившись на відсутність часу, і м'яко попросили не займати сходи на трибуну. Сашко, що стояв на передостанній сходинці, дивився знизу нагору на організатора. Організатор зображував незвичайну зайнятість:

– Давайте, хлопці, давайте. Іншим разом.

– Що там з Костенком? – уже спускаючись, почув Сашко басовитий, виразний голос депутата. Депутат примітив червону пов'язку з агресивною символікою на руці Сашка й поставив це запитання організаторові, який одразу полегшено відвернувся.

– Сидить, – донеслася відповідь, у голосі звучала нотка ехидства, втім, вона миттєво зникла, коли депутат пробасив роздратовано:

– Я знаю, що сидить.

– П'ятнадцять років йому дадуть, кажуть, – поспішно й серйозно, уже з певним жалем про долю Костенка, відповів організатор.

Ті кілька митей, що тривала розмова, Сашко стояв не рухаючись на вузьких сходах, цілком відверто підслухуючи. Сходинкою нижче за нього чекала жінка похилого віку, що піднімалася на трибуну.

– Ну, ти спускаєшся чи ні? – запитала вона непривітно.

Сашко зістрибнув зі сходів на асфальт.

– Унизу покричть, – сказала вона Сашкові вже услід. – Рано вам поки що на трибунах...

Веня, який очікував на Сашка внизу, про все догадався й нічого не запитав. Схоже, йому було однаково – пустять їх на трибуну чи ні.

У кишенях Веня перекочував кілька десятків петард. Іноді він витягав їх по одній і крутив перед очима, немов не розуміючи, що це.

– Курити є? – запитав Веня в Сашка. – Я тобі говорив...

– Справді? – посміхнувся Сашко спантеличено. – А що ти говорив?

Вони знову вибралися з натовпу до своєї колони, що вже почала шикуватися.

Яна, чорноволоса, у короткій витонченій куртці, з облямованими хутром каптуром і рукавами, ходила уздовж рядів, викрикуючи команди. На ній були трохи розкльошені унизу блакитні джинси, виглядала вона чарівно.

Сашко знав, що вона була коханкою Костенка.

Костенко справді сидів у в'язниці, під слідством, його взяли за купівлю зброї, усього декількох автоматів, а вони, його зграя, його паства, його ватага – вони стояли нервовими рядами, обличчя у чорних пов'язках, чола пітні, очі озвірілі.

Незрозумілі, дивні, юні, зібрані з усіх куточків країни, об'єднані невідомо чим, якоюсь позначкою, карбом, поставленим при народженні.

Десь тут був Матвій – той, хто очолив партію під час відсутності Костенка. Але Матвій сьогодні не стояв у колоні, спостерігав оддалік.

Яна піднесла до обличчя мегафон і змахнула рукою. Її голос миттєво розчинився у єдиному крику, залишилася звучати лише перша, грімкотлива, дзвінка буква.

Сашко ще стояв біля рядів, не знайшовши свого місця, але молода його горлянка вже була роззявлена в лементі – краєм ока він бачив голубів, які злякано злетіли з асфальту, нервового офіцера, «строковиків», які стояли за огорожею, вони одразу почали перехоплювати кийки млявими руками. Сашко кричав разом з усіма, й очі його наливалися тією необхідною для лементу порожнечою, що в усі століття передувала атаці. Їх було сімсот, і вони вигукували одне слово: «Революція!»

– Тішин! – махнули йому рукою. – Іди сюди!

Він став у перший ряд, крайнім ліворуч, поруч із Венею, похмільні очі якого, ще недавно схожі на переварені пельмені, стали червоними, ніби запеченими, немов їх поклали на розжарену сковороду.

– Ходи звідси, бабцю! – сміявся Веня.

Біля рядів стояла бабуса, і в той момент, коли всі на мить замовкли, Сашко почув її голос, вона, очевидно, вже не вперше, повторювала те саме:

– Дурні! Ви – провокатори! Ваш Костенко спеціально до в'язниці сів, щоб прославитися! Вас жиди сюди привели!

Повз бабусю, не звертаючи уваги, пройшла Яна – чорнява, з обличчям яскравим і оголеним, як відкритий перелом.

– Нехрист! – вигукнула їй в обличчя бабуса, але Яна вже пішла, щиро байдужа.

Бабуса шаснула гострими вічками по рядах революціонерів і знайшла Сашка.

– Жиди привели! – повторила вона ще раз. – Ось ти жид! Жид і «есесівець»!

Сашка тихенько підштовхнули в спину товариші, шеренга рушила.

– Ре-во-лю-ці-я! – тремтіло й вібрало по всій площі, перекриваючи баса на трибунах, переговори міліції по раціях, голоси інших учасників мітингу.

– «Союз створювачів»! Хлопці! – волали до них із трибуни. – Ви не кричати сюди прийшли! Давайте поводитися пристойно...

Шеренга, розмахуючи червоно-чорними прапорами, рухалася до огорожі повз трибуну. Щільно, наповнюючи нудотним болем вушні раковини, стояв невпинний лемент.

– Президента! – викрикувала лунко Яна.

– Топити у Волзі! – озивалися у сімсот горлянок.

– Губернатора!

– Топити у Волзі!

– Ну зробіть хто-небудь хоч щось, добродії... – безпорадно благав спікер з трибуни, і це недоречно тут «добродії» донеслося до Сашко і навіть змусило б його посміхнутися, якби він не кричав хрипло, невпинно й до холоду в зубах:

– Ми ненавидимо уряд!

Усе в окрузі ввійшло в ритм цього лементу, від лементу розгойдувалися двері метро, у такт лементу метушилися сірі бушлати, сичали рації, сигналізували авто.

– Любов і війна! Любов і війна!

– Любов і любов! – переінакшив Сашко, побачивши ще раз Яну, що різко розвернулася перед першим рядом, каптур її злетів і опав.

«Як солодко пахне цей каптур усередині... її головою... – подумав Сашко й одразу ж забув почуття, що випадково поманило десь усередині. – ...Як тульським пряником...» – ще звідкись навздогін впала думка, і Сашко навіть не зрозумів, про що йому подумалося, до чого.

– Ви зриваєте мітинг! – кричала, намагаючись схопити Яну за рукав, якась жінка, що, очевидно, прибігла сюди з трибуни. – «Союз»! – волила вона до першого ряду, намагаючись заглянути хлопцям у вічі. – Ви ж називаєте себе «Союз створювачів»! Що ви творите? Ви творите розбрат!

– Мітингувати сюди прийшла? У цей загін? – запитала Яна, різко опустивши мегафон. – От і мітингуй собі. Ми зараз підемо.

Вони вже стояли в огорожі, і Сашко бачив збентежені очі міліціонерів і офіцера, який кричав щось у рацію.

– Так! – кричав він. – Нехай спецназ підходить. Ці, бля, «есесівці» сюди лізуть.

– Ми маніяки, ми доведемо! – старанно, злагоджено, хором репетувала шеренга, притоптуючи й розмахуючи прапорами.

Веня повернувся обличчям до ряду, спиною до міліції й огорожі, і швидко роздав петарди наступному ряду:

– Запалюй!

Замовкла трибуна, усі дивилися на шеренгу, яка лунко й невпинно галасувала своє.

Разом бахнуло кілька петард, слідом у міліцію полетів вибухопакет – плюхнувся й мутно задимився біля офіцера, який зразу ж шарахнувся з переляку.

Сашко побачив, як якийсь міліціонер, що не розібрався, у чому справа, розвернувся й побіг невідомо куди по вулиці, лише кашкет його покотився.

– Ре-во-лю-ці-я! – лунало вже на грані істерики, і шеренга тупотіла в лад кросівками й розбитими берцями.

Над шеренгою спалахнуло кілька фаєрів.

Сашко вже тримав у руках огорожу й тягнув її на себе. З іншого боку в огорожу вчепилися ошалілі міліціонери.

Із-за їхніх спин розмахував кийком офіцер, намагаючись поцілити Сашкові по голові. Сашко ухилявся, то відпускаючи огорожу, то знову боязко хапаючись за неї, немов за гаряче залізо.

Офіцер перехопив кийок в іншу руку й, приловчившись, збоку вліпив удар Вені, на щоці його миттєво з'явився розпухлий червоний рубець.

– Древко! – обернувшись назад, біснувато посміхаючись, крикнув Веня. – Древко сюди!

Йому передали прапор. Веня ривком зірвав матерію й одразу ж, могутньо замахнувшись древком, обрушив його на офіцера. Той якраз із захватом тикав гнучким кийком комусь в обличчя й не побачив удару.

Кашкет його зліз на потилицю, кров одразу потекла рівним струмочком посеред чола й у перенісся розійшлася по бровах, щоках і очницях.

Офіцер дивився нагору, вивернувши одурілі очі, немов намагаючись побачити рану.

На плече Сашкові лягло, подібно до списа, ще одне древко, тканина прапора звислася вниз. Краєм ока він побачив інші прапори, спрямовані вістрями в міліціонерів і «строковиків», що стримували огорожу.

Позаду на Сашка надавили ще раз, так сильно, що він повалився. Падаючи, Сашко вперся руками в груди «строковиків», той злякано моргав, піднявши вертикально кийок, чи то не вміючи ним розмахнутися, чи то боячись ударити.

Сашко втримався на ногах, відштовхнув «строковика» і, схопившись за секцію огорожі, яку вже ніхто не тримав, підняв вгору над головою. Ватага, що невпинно репетувала, вирвалася із загону. Міліціонери відбігли, нерішуче дивлячись на втікачів. Хтось повів офіцера з розбитою головою до міліцейської машини.

– Хлопці, я вас благаю! – запізно кричав хтось на трибуні.

Звідкись ізбоку вже набігали омонівці, дужі хлопці в камуфляжі.

«Трое... – схопив очима Сашко. – Поки тільки троє».

Ледь не вивернувши суглоби, Сашко кинув огорожу в їхній бік. Вона загуркотіла на асфальті, не долетівши до втікачів. Сашко бачив, що зупинені омонівці кричать йому щось зле, але слів не розібрав. Вони знову рушили на нього, і тоді Сашко схопив ще одну секцію.

Кинута огорожа накрила одного з омонівців, він криво завалився під вагою важкого заліза. Двоє інших стали його визволяти.

– Зберігаємо спокій! – викрикували з трибуни. – Продовжуємо мітинг!

Хлопці рвонули уперед, по проспекту. Міліція безсило стояла, немов почесна варта, що пропускає до міста натовп, який вже ревів од щастя. Площа перетікала в пішохідну вулицю, але першими вони налетіли на стоянку таксі біля дороги й торговельні ряди з квітами.

Продавщиці відбігали, хапаючи квіти в оберемок. Похапцем, ще не навмисно, ще випадково, натовп збив одну урну й кошик із трояндами, тюльпанами й гвоздиками – і одразу сподобалося, одразу зачепило. Коли до торговельних рядів підлетів Сашко, уся вулиця була посипана червоним, жовтим, рожевим, бордовим. Усе це хрускотіло під ногами, ламалися стебла.

Сашко чомусь схопив декілька, напевно, три або чотири букети з іще не скинутої додолу стійки з квітами й недовго біг з ними, не одразу зрозумівши безглуздість свого вчинку. Пробігаючи повз автостоянку, він бачив, як переляканий таксист натиснув на газ і кілька метрів тяг по дорозі пасажирку, яка вчепилася за двері, ще не встигнувши сісти, і нестямно верещала. Інші таксі, сигналячи й щомиті гальмуючи, хутко роз'їжджалися врізнобіч. Сашко обсипав квітами злиденну біженку, яка сиділа на асфальті з незмінною дитиною на руках, і ледь не збив Веню, який зупинився біля вітрини, мабуть, у пошуках підходящого знаряддя.

Веня примітив смітєву урну, і за мить вона обрушилася на скло, пролунав гуркіт.

У цей недільний ранок людей було ще мало. Поодинокі перехожі розходилися, кваплячись і навіть не оглядаючись. Чоловік у синьому плащі вибіг з магазину й подріботів нагору по вулиці. Ненадовго з'явився охоронець у чорному піджаці й одразу ж зник у дверях, щось волаючи в стільниковий телефон.

На іншому боці вулиці стояла гарна іномарка – хтось, знехтувавши стражів доріг і права пішоходів, припаркувався саме тут. Машина давно вже верещала сигналізацією, чим, скоріш за все, і викликала роздратування бурхливого натовпу. Кілька хлопців напрочуд легко перевернули машину набік і потім завалили її на дах.

Вище по вулиці стояло ще кілька машин – і незабаром на їхніх дахах з дикою, майже тваринною, але мовчазною радістю стрибали хлопці й дівчата. Шукаючи, що б таке зламати, – причому зламати голосно, із хряскотом, ущент, – рухалися по вулиці, уперше наодинці, сам на сам із містом.

Хлопці робили свою справу без лементу, злобливо й майже спокійно.

З моторошним залізним брязкотом упало на асфальт кілька вуличних гральних автоматів.

Хтось зумів розхитати й виламати огорожу літнього кафе – з огорожі зняли гарні чорні ланцюги, огорожа полетіла в яскраво розфарбовані вікна кафе. Хтось порізався й намотав на роздерту руку шматок атласної штори, витягнутої з кафе разом із гардиною.

Костя Соловий, високий, дуже вродливий дивний тип – у білому піджаці, у білих штанах, у білих гостроносих черевиках, які дивно пасували до його загострених вух вампіра, – схопив чорного ланцюга й, спритно розмахуючи ним, оббивав усі зустрінуті ліхтарі.

До нього не підходили близько – ланцюг робив виразні, важкі кола, і якби не дурний гамір навколо, можна було б почути створюване ланцюгом при круговому русі тихе піддвигання.

За вітриною магазину одягу стояли тонкорукі, з маленькими головами манекени, які зображали красунь у коротких спідницях і яскравих кофтинках. Розстроївши вітрину, красунь витягли й роздерли на частини. Натопт не без переляку натикався на знівечені, безногі або безголові тіла, які валялися на асфальті.

Схоже, міліції все-таки вдалося відрізати й утримати за огорожею частину колони «Союзу» – Сашко бачив, що хлопців лишилося менше, мабуть, усього осіб двісті. Багато хто вже прямував у двори, розуміючи: довго свято не протриває.

– Менти! – вигукнули десь, і орава рвонула по вулиці нагору, валячи урни, обрушуючи лотки.

Лунав невпинний дзенькіт розбитого скла. Зненацька яскравими стали у цей ранок змішані і дрібно перемелені кольори міста.

Серед натопту снували з відеокамерами журналісти – діловиті й навіть, здається, вдоволені з того, що відбувається.

– Туди! Скоріше! – поганяв оператора чоловік з мікрофоном.

Сашко робив свою справу з ясною головою, відганяючи інші почуття, крім бажання розбити й зламати якнайбільше.

На асфальті, він побачив, лежали плюшеві іграшки, що служили призами в розбитому й поваленому скляному ігровому автоматі, – рожеві й жовті, жалюгідні, наче загублені.

Казна-звідки назустріч хлопцям вибіг невисокий майор пенсійного віку.

– Стояти! – викрикнув він, і в його оклику одразу ж відчулося, що йому самому страшно, і він не дуже-то прагне, щоб хто-небудь його послухався. Назустріч йому біг Веня, не зупиняючись, він підстрибнув і вдарив майора ногою у груди. Той упав, розкинувши руки.

Сашко різко спинився біля старого майора, борючись із бажанням підняти його, допомогти встати, навіть вибачитися.

Майор судомно хапався за кобуру, але потім, замість того щоб витягнути пістолета, він зі страху випустив зброю з рук.

Тоді заволав з матюками на Сашка, і той передумав йому допомагати і навіть стрибнув на кашкет майора, що валявся віддалік.

– Ти що робиш? – запитав майор, сівши на зад. Він виглядав якось по-дурному: зовсім старий чоловік, без кашкета, що сидів на асфальті.

– Ви самі у всьому винні! – сказав Сашко зле. Він розвернувся, щоб бігти далі, і його одразу схопив за рукав Веня, який розвернув його у зворотний бік.

– Там «космонавти». Давай... куди-небудь...

Пробігши повз вивіску «Дарунки природи», на якій були відсутні три обірвані літери «Р», повз розбиті виразними зигзагами вітрини, вони влетіли в засцяний дворик і одразу потрапили до тупика.

– Бля, я не знаю цього району! – сказав Веня посміхаючись. І додав, без паузи й теж весело: – Там мочать усіх наглухо, ці «космонавти». Затоптують нахер. Вони об'їхали нас по сусідній вулиці, тепер зверху зганяють униз, до ментів...

Сашко оглядав стіни, сподіваючись знайти лазівку.

– Сходи, – сказав Сашко.

Нагору, на чотириповерховий будинок вели пожежні сходи, але доплигнути до них було неможливо – високо.

– Давай ти станеш мені на плечі, – запропонував Веня.

Сашко подивився на нього посміхаючись і навіть, напевно, з ніжністю. Адже Веня не сказав: «Давай я стану тобі на плечі».

– А ти тут зариешся у пісок, – відповів Сашко.

– Прикинуся шлангом, – продовжив Веня й зареготав дурнувато. – Ой, тітонько! – він різко обірвав сміх, примітивши щось.

Веня підбіг до вікна першого поверху й забарабанив у скло.

– Тітонько, не йди!

Жінка повернулася до вікна, кивнула головою: «Чого треба?»

– Нас доганяють! Там! Б'ють і доганяють! Відчинить вікно! Доганяють! – Веня почав безумно жестикулювати. Він явно ще не вирішив, кого йому зображувати: плаксивого юного ідіота й тиснути на «тітонько, пожалійте!» або серйозного молодого хлопця, у якого проблеми з законом: «Допоможіть, жіночко! Із кожним може трапитися!» Врешті-решт, дві ці личини безсистемно мінялися на обличчі у Вені, не викликаючи у жінки за вікном довіри.

– Бля, хоч би бабця яка була. Бабця б пожаліла, – вилаявся Веня, коли жінка, так і не відповівши нічого, засмикнула штори, втім, залишившись стояти біля вікна: угадувався її важкий силует.

– У неї, напевно, інші вікна виходять на вулицю... – сказав Сашко й обірвав фразу: і так було ясно, коли жінка бачила, що вони там витворяли, вона їх ніколи не впустить.

– У нас ще хвилини дві... – прикинув Веня, явно прослухавши відповідь. – Сашко, побався! – згадав він, – «побався» було його улюбленим слівцем, яке мало безліч значень, цього разу воно означало: «Зараз я тебе здивую!» – Там попереду нас спортсмен біг, бігун. Легкоатлет, точно. Ранкова недільна пробіжка. Він першим вибіг на спецназ. У червоних трусах. Ех, вони його й нахерячили одразу! Дебіли, бля. Зміцнив здоров'я хлопець...

Пролунали кроки, і Веня застиг з посмішкою на обличчі, а Сашкові захотілося присісти або навіть прилягти.

У двір забіг Льоха Рогов – хлопець звідкись із Півночі. Із Северодвінська, здається.

Вони були ледь знайомі, але Сашко вже примітив Льошку – оцінивши його твердий, ненапускний спокій.

– Ви чого тут стоїте? – запитав Льоха рівним голосом.

– Там уже менти? – відповів Сашко питанням на питання.

– Метрів сто ще буде до них. Тут тупик? Сусідній двір, здається, прохідний. Я тут гуляв учора.

Вулиця знову бахнула по очах усім своїм розвалом і розгромом.

– Тачку підпалили! – вигукнув Веня радісно.

У повітрі стояв гамір собачого гавкоту, сирен, свистків.

Сашко примітив ще дві перекинуті машини, одна з них – метрів за сімдесят нижче по вулиці – дійсно, горіла. Ніхто не підходив до неї близько. Тому, схоже, і не з'явилася ще міліція, яка просто лякалася вибуху. Друга – розмірено погойдувалася на даху за десять метрів од хлопців.

Біля неї пританцьовувала під виття сигналки баба-алкоголичка, із брудним обличчям і вологими, немов вивернута щока, губами. Баба посміхалася, розкриваючи беззубого рота.

Трохи віддалік стояв парубок з дипломатом, чомусь тримаючи в руці ключі.

«Це його машина», – здогадався Сашко.

Веня зупинився на мить:

– Чуєш, земля! – покликав він парубка, який нервово кривив обличчя.

Той обернувся.

– Виключи сирену, дратує! – попросив Веня посміхаючись, показуючи при цьому рукою, як вимкнути сигналізацію, натиснувши кнопку на брелку.

Вони влетіли до двору й помчали, перескакуючи через лавиці, оббігаючи альтанки й гірки дитячого майданчика. Майже на льоту Сашко штовхнув чомусь іржавий кістяк гойдалки й кілька секунд ще чув за спиною її ритмічне поскрипування. Слідом за хлопцями, важко тупотячи, бігли троє міліціонерів, які грізно вимагали зупинитися. Перший з них, як побачив Сашко, що обернувся на лемент, ледь устигав слідом за вівчаркою, яку ледве втримував на повідку.

«Спустять собаку чи ні?» – подумав Сашко відсторонено, немов не про себе. Вирішив більше не оглядатися.

Хлопці вибігли з дворика на трамвайну зупинку, людей майже не було, а так хотілося загубитися в натовпі.

Від зупинки від'їжджав трамвай. Вони побігли за ним і метрів через тридцять нагнали його залізну тушу.

Веня нісся першим і радісно розмахував руками, викрикуючи щось несусвітнє й роблячи шалені знаки вагоноводу, чиє незадоволене обличчя миготіло в дзеркалі заднього виду.

Трамвай зупинився, відчинилися середні двері вагона, хлопці влетіли у трамвай, Льоха Рогов одразу підбіг до кабіни вагоновода. Сашко помітив, як він, щось говорячи, сунув їй купюру, вибачився й закрив двері. Вагон рушив.

Із дворика вибігли міліціонери, по їхніх рухах було видно, що вони одразу здогадалися, куди поділися втікачі.

Веня виставив їм середні пальці обох рук, коли трамвай різко спинився.

Передні двері відкрилися, й увійшли п'ять чи шість спецназівців. Веня натиснув кнопку екстреного виходу, двері повільно й з незадоволеним шипом поповзли, але ці амбали вже були поруч і зразу ж ударили Веню головою об поручень.

Сашко одразу закрив голову руками. Підганяючи міцними стусанами, Сашка витягли на вулицю.

На вулиці його, міцною долонею схопивши за комір, ударили головою об трамвай. Очі трохи почервоніли. Терпіти можна...

Хлопців поставили на «розтяжку» – змусивши скласти руки за головою, чолом упертися в залізну оббивку трамвая, а ноги розставити максимально широко. Щоб вийшло дуже широко, по ногах теж кілька разів ударили.

Спецназівцям, звичайно, хотілося більшого. Вони так красиво взяли бігунів – важкий азарт кипів у кожному з них, вимагаючи негайно роздерти впійманих на шматки. Але цікаві пасажирські обличчя, які притулилися до скла трамвая, заважали ловцям розвернутися на повну. Вони нервово тупцювали, стискаючи кийки, кривлячи обличчя.

Ледве повернувши голову, Сашко побачив, що Веня й Рогов, розкарячені так само, як і він, стоять трохи далі.

Запрацював мотор, і ПАЗик, який перекрив рейки, здав назад.

– Ну що, вантажити їх? – пролунав голос. – Треба їм, бля, улаштувати революцію.

– Що, сучий син? Революції захотів? – викрикнули десь поруч із Сашком, але не йому, а, схоже, Вені. – Червоною революційною кров'ю сцяти будеш за півгодини!

Пролунав удар, ще один. Не стерпів хтось, захльоснуло...

Сашко повернув голову до Вені й одразу отримав важкого удара в потилицю, немов хтось стояв за спиною і тільки й чекав приводу, щоб ударити.

– Тобі сказали руки за голову й не ворухитися?

Тут ще й собака приспів, а з ним – ті міліціонери, про наближення яких можна було здогадатися з наростання невпинних, недорікуватих матюків.

Собаку, судячи з гавкоту й шарканини, ледве стримували. Увесь зіщулившись, Сашко щомиті очікував, що зараз йому викусять шматок стегна.

– Ні, ну що тварюки... роблять!.. – лаявся один із міліціонерів, віддихуючись. – Усю вулицю розхерячили... магазини... машини... Це ж тварюки справжні... Їх, тварюк, треба застрелити прямо тут!.. Ти що, гаденя, робиш? – звернувся він до Вені, що впирався головою в трамвай. – Га? Тебе, шмаркачу, запитую! Ти що робиш?

– Тримаю трамвай, – відповів Веня ясним – і тому нестерпно нахабним голосом. Сашко посміхнувся до червоної боковини трамвая, що приємно холодила пінне чоло.

– Ах, ти... – почув Сашко голос міліціонера й, зрозумівши, що зараз Веню вдарять, знову похилився. Довгий, як шланг, кийок гучно обрушився на спину товариша.

– Га? – викрикував міліціонер, як і раніше важко дихаючи. – Ще? Га? Ні, ти відповідай? Ще?

– Побався, – відповів Веня голосно, і це звучало не як «так, ще», але як – «давай-давай, потім час прийде, подивимося...».

Тут вступив уже хтось із камуфляжних чортяк:

– Ти як із дядьком міліціонером розмовляєш?

Він ударив – начебто змахнув косою – своєю величезною важкою ногою у берці Вені під коліно, і той різко, гакнувши від несподіванки, упав. Йому одразу із силою наступили берцем на обличчя.

– Агов, кінчайте вже! – зненацька для себе крикнув Сашко.

Очевидно, йому дісталось б теж, але їхню увагу відволікла вагоновод:

– Шановні! Відведіть хлопців від трамвая! У вагоні діти. Нам треба їхати!

– Семеновичу, вантажити їх чи ні? – знову запитав хтось.

– Ні. Хай «пепси» відведуть їх на площу. Ми ще покатаємося по дворах.

Спецназівці завантажилися, і ПАЗик, різко взявши з місця, від'їхав.

Веню підняли за комір. Сашка й Льюху попросили зробити крок назад. «Ще крок назад».

Трамвай заскрипів і рушив.

Сашко, жмурачись від легкого паморочення, дивився у небо.

Вені й Льюшці заклацнули за спиною наручники.

– Руки назад! – наказали Сашкові. Холодне залізо стиснуло кисті.

Вони пішли по вулиці вниз, міліціонери увесь час підганяли їх стусанами й матюччям. Іноді злобливо підгавкувала вівчарка.

Веня безупинно піднімав голову й з вологим сипом вдихав через ніс, намагаючись зупинити кров, що текла з розквашених ніздрів.

Сашко з цікавістю розглядав учинене ним самим і його товаришами.

Вулицю розпанахали, немов кульок з подарунками.

Кілька зірваних і потоптаних триколірних прапорів лежало на асфальті. Дорога була густо посипана склом, іноді квітами, а також усіляким вивернутим з урн сміттям – і створювалося відчуття, начебто на вулиці пройшов дощ зі скляної крупи, сміття й квіткових пелюсток.

Подекуди валялися стільці, зустрівся ланцюг огорожі.

Усі ліхтарі були розбиті.

«Яну піймали», – раптом угадав Сашко, побачивши на асфальті розідраний вщерт, облямований хустром каптур. «Каптур Яни. Її вхопили за каптур».

Іноді назустріч ішли люди, які з цікавістю, а деякі й зі злістю розглядали затриманих.

«У полон забрали... – подумав Сашко іронічно. – Мене забрали в полон... І можуть посадити», – завершив він свою думку вже всерйоз.

Згорілу машину було видно здалека. Поряд уже метушилися пожежники. Зі шлангів біла вода, від машини валив густий дим.

– Ні, ну нахер ви це зробили? – усе не вгамовувався один з міліціонерів, найповажніший з них, який і досі говорив із задишкою. – Нахер? Ви це будували, щоб ламати?

Ніхто не поспішав йому відповісти.

Льоха спокійно дивився вперед, і на обличчі його читалося, що він не вважає за потрібне розмовляти з тим, хто питає.

Сашко міг би відповісти, але боліла розбита губа, і він безперервно злизував кров.

Вені, схоже, навіть його розбитий ніс не заважав, і він, хлюпаючи, запитав:

– Що будували?

– От оце все ви будували?

– А хто будував? – перепитав Веня, немов його це всерйоз схвилювало. Тут прямо в обличчя Вені наїхала камера, і міліціонер, матюкаючись, прогнав тележурналістів.

– Чуєш, розстебни мене, хоч кров витру, – скористався ситуацією Веня. – А то вас уздрючать прямо тут за побиття підлітка. У мене ніс зламаний. Я на вас заяву напишу.

– Та мені плювати на твою заяву, зрозумів? – одразу очерився міліціонер. – Пиши, мені однаково. Я тобі ще дупу надеру у відділі.

Веня голосно гмукнув, харкнув кров'ю і замовк.

Пацанву «Союзу створювачів» виводили з підворіть – коли по три-чотири, а коли одразу й по десять.

Майже всі піймані були побиті, їхню шкіру прикрашали червоні криваві синці, очі швидко запливали, розплющені носи й розбиті губи сочилися кров'ю.

Пацан років чотирнадцяти, увесь блідий, із тремтливими вилицями, ледь тримався на ногах, він вжахнувся густим, брудно-кривавим згустком на потилиці. Його підтримували за руки.

На багатьох був розірваний одяг. Виднілися худі юнацькі тіла.

Сашко знав їх усіх – якщо не по імені, то в обличчя.

Хтось намагався жартувати, але міліціонери нестямно репетували, вимагаючи закрити роти.

Незабаром «полонених» зібралася ціла юрма, шістдесят-сімдесят осіб.

Більшість була без наручників.

– Давай зі своїх теж знімемо «браслети», – сказав напарникам міліціонер із задишкою. Він був старшим у наряді.

– Навіщо? – запитав один з напарників.

– Треба.

Напарник здивовано знизав плечима, і старшому довелося пояснити:

– Їх били «космонавти», а здавати у відділок нам. Он у цього, може, ніс зламаний – потім відписуватися за нього. Нахер не потрібно. Зрозумів? Доведемо до площі і – до побачення.

Сашка, Льоху й Веню висмикнули з натовпу, щоб зняти з них наручники. Довго вовтузилися, не потрапляючи ключами, тихо матюкалися при цьому. Сашко облизував губу. Веня ніяк не міг спинити кров, вона засохла в нього на підборідді чорною кіркою. Льоха пильно роззирався й надто заважав знімати з нього наручники, перетоптуючись і забираючи руки.

– Бля, стій спокійно! – закричали на нього. Льоха застиг.

– Уперед! Бігцем! – скомандували їм.

Хлопці рушили підтюпцем до своїх, які йшли попереду, метрів за тридцять-сорок. Затриманих щільно оточували люди в сірому і кашкетах.

– Треба драпати, – сказав Льоха неголосно, тільки-но вони відділилися від «пепсів», які саме ховали наручники до кишень на поясах.

– Спробуємо, – відповів Веня.

– Погнали, – сказав Сашко, і вони, немов так і треба, легкі й вільні, пірнули до найближчого провулку.

Набираючи хід, Сашко відчув себе так, немов його високо підняли на гойдалці і – відпустили.

Майнула близько трава (ледь не впав, штовхнувся по-мавпячому руками, обдерши долоні об щербини, що за щербини, звідки?), вікно, інше вікно (будинок розгойдувався), коляска, жінка, яка її везла (вона ще сахнулася від засохло-кривавої пики Вені), патрульна машина на розі, міліція («...Не помітили? Могли б прямо на них... вискочити...»), лава (чомусь поперек дороги), огорожа («Не потягну – зависока...»). На мить здалося, що зараз, саме зараз рушійна сила гойдалки досягне своєї висоти, і його хтось схопить за шию й потягне назад, нестримно.

Сашко зістрибнув із паркану і перекидаючись упав...

«Справді, дуже високо, як же я заліз...»

Поруч гехнувся, чомусь рачки, Веня, із чорною, потрісканою, кривавою пикою, і лише Рогов підвівся на ноги, присівши й одразу випроставшись. Рогов схопив Веню за комір, той відштовхнувся ногами, встав і побіг.

Сиплячи й задихаючись, спливаючи довгою, тягучою, гірко-солодкою слиною, вони мчали по дворах, поки не знесилили й не сховалися, очманілі, у під'їзді «хрущовки».

Стояли рачки, з помутнілими очима, з розкритими ротами, безуспішно намагаючись продихнути. Хтось заходив у під'їзд, але соромно не було...

\* \* \*

– Синку, ти... був у Москві? – Голос мами у слухавці звучав приречено й скорботно.

Сашко готовий був роздерти своє обличчя, чуючи цей голос.

– Був, – відповів він глухо, високо піднімаючи розбиту губу, тому слово «був» пролунало як «'ув».

– ...Ви всі в розшуку, – сказала мама, і в її голосі була ледь чутна надія, що Сашко її переконає, скаже, що все це неправда й він нічого не робив поганого.

– Це все... дурниці... – відповів він.

## Розділ другий

Сашко розстався з Венею і Льохою біля метро – вирішили, що окремо вони викликають менше підозри.

Він дістався з Москви до свого провінційного – п'ятсот верст від столиці – містечка на електричках, або, як це називали його співтовариші, – «на перепряжних собаках». Сидів самотньо в кутку вагона, усередині іноді тремтіло від того, що трапилося з ним зовсім недавно, знову виникав цей ритм – коли все валиться й дзенькає. Сашко прислухався до цього ритму й розумів, що не все так погано.

Місто виявилося крихким, іграшковим – і ламати його було так само безглуздо, як ламати іграшку: усередині нічого не було – тільки пластмасова порожнеча. Але тому й виникало дитяче відчуття торжества, терпке почуття долання, що все виявилося набагато простішим, ніж здавалося на перший погляд...

Налітали контролери, Сашко йшов у тамбур, розглядав через мутне скло їхній синій одяг, суворі обличчя. Потім, дочекавшись зупинки, оббігав по перону вагон з контролем і знову всівся в куточку. Іноді обсмоктував розбиту губу, але вона вже не боліла – гоїлося все, як на собаці.

Виявилося, електричка йшла безшумно – Сашко нічого не чув.

За вікном текло щось сіре й безрадісне. У склі відбивався він – коротке волосся з упертим чубом, неголені вилиці, темна шкіра, чоло в ранніх зморшечках... Звичайне обличчя.

Сашко приїхав до свого міста, двері електрички зачинилися за ним, немов він був апендиксом і його відрізали.

Відігнавши дурні думки, що його чекає засідка вже в під'їзді («...так вони й влаштували по всій країні засідки...»), забіг додому.

Замок видав звичні м'які брязкотливі звуки. Двері відчинилися.

Мати працювала в нічну зміну, квартира була порожня.

Сашко подзвонив знайомому мужикові, попросив його відвезти до села. Мужик відповів хмуро: «Я поїду сьогодні».

Залишив матері записку: «Мамо, все добре».

\* \* \*

Він дістався до села у звичній трясці. «Копійка» гримотіла, на лобовусі замість техталона висів календарик із жирними цифрами цього року; календарик мав увести в оману стражів доріг. На шляху до села трапився всього один пост, міліціонер подивився на «копійку» гидливо й відвернувся.

Мужик усю дорогу мовчав, іноді прислухаючись до машини, яка видавала найрізноманітніші звуки. Чергування цих звуків уявлялося Сашкові довільним. Мужик, здавалося, розрізняв усі складові цієї какофонії.

Проїжджаючи пост, водій ледь напружився, його очі поважчали, він твердіше узявся за кермо й став дивитися на дорогу, навіть поглядом боячись зачепити міліціонера, немов той був нечистою силою. За мить водій уже був спокійний. І Сашко, напевно, теж.

Асфальтова дорога невдовзі за постом перетворилася на путівець.

Путівець, оминувши сади, два тихі, навіть без собак, села, заплівся в сосновому лісі. У лісі було темно. Прокладена на місці колишньої вузькоколії дороги терзала й боляче біла, підставляючи машині часті міцні ребра.

«Копійка» біснувато світила однією фарею, друга ледь освітлювала саму себе. У світлі кривилися й смикалися гілки. Звідкись із дитинства виповз страх перед темрявою, деревами. Сашко закурив, і все минулося.

Він згадав, як одного разу вони косили з батьком, – Сашкові було років дев'ять. Косив батько, а Сашко лише пробував косити, поки батько перекурював, а потім згрібав скошену батьком траву в рядки. Сутінки загустіли, за ними мали заїхати на вантажівці, але ніяк не їхали. Батько розвів багаття. Сашко збирав гілки, побоюючись віддалятися від вогню. Батько ж ішов з галявинки в ліс, Сашко зі страхом слухав хрускіт суччя, але ось уже батько з'являвся з величезним оберемком. Багаття здригалось, хмиз тріскотів.

Зараз буде ця галявинка... Ось вона.

Вантажівка все-таки приїхала. Батько сказав водієві: «Я тут переночую». Коли відїжджали, Сашко визирнув у вікно вантажівки. Батько стояв віддалік багаття. Його обличчя Сашко не розгледів.

«Що? Що було б, якби розгледів?... Що б ти побачив?»

Голос був іронічний, навіть роздратований. Сашко не любив цей голос і не відповів йому. Він на мить заплющився й спробував відволіктися.

Брудна лобовуха. Календарик. Застиглий напівзмах бризковиків. Нутро бардачка з відламаними дверцятами, куди Сашко двічі укладав сірники, які постійно випадали, але потім кинув коробки біля важеля перемикання швидкостей. Щетина водія.

У водія в селі тихо догнивав будинок.

У Сашка в селі жили дідусь і бабуса, батькові батьки. Він не бачив їх більше року. Ні восени, ні взимку, ні навесні – хіба тільки в теплому й сухому травні – до села було майже не проїхати. Хіба що на тракторі. Рідко хто наважувався відправитися в дорогу на іншому транспорті.

Курити більше не хотілося, сигарета не скорочувала – як звичайно – дороги, але нудно, несмачно тяглася разом з дорогою, і попіл – коли машина билася об ребра вузькоколійки – падав на штани, і водій косував на те, як Сашко збивав із себе іскорки.

«Мудак!» – вилаявся Сашко, жаліючи пропалені штани, і викинув недопалену сигарету у вікно.

Сашко з'їхав по сидінню, розташувавшись майже напівлежачи, розставивши для стійкості ноги, і спробував хоч ненадовго зберегти розслабленість стомленого з дороги тіла. Нова грудка завалила Сашка на водія. Сашко хотів було вибачитися, але передумав, і сів високо, твердо вп'явшись очима вперед.

...У голові роїлося щось невловне й цілком відсторонене від Сашка. Іншої миті він сам здивовано відзначав це копірвання, здавалося б, своїх думок – млявий сумбур майже невідкладних йому заміток, асоціацій чогось смутно визначеного із чимось уже забутим.

Самотність, видалося Сашкові, недосяжна саме тому, що не можна залишитися дійсно наодинці з самим собою – поза цими відбитками, які залишили в тобі минулі образи, і помилки, й увесь жаль. Яка може бути самотність, коли у людини є пам'ять, – вона завжди поруч, строга й спокійна.

«Що за самотність, якщо все прожите – у тобі й з тобою, немов ти продавець морозива, який усе розпродав, але ходить зі своїм лотком і, лягаючи спати, кладе його поруч, холодний...» – подумав Сашко і сам іронічно гмукнув щодо себе. «Маячня. Яка маячня!» – сказав голос. Сашко знову не відповів, але цього разу погодився.

\* \* \*

Село було темне, у багатьох будинках не горіли вогні.

Сашко майже не почувався зворушенням через те, що повернувся в місця, де виріс.

Йому давно вже здавалося, що, вертаючись до села, складно перейнятися якою-небудь радістю, – настільки сумовитим і нудним було те, що являлося погляду. Кілька селян, що неспішно йшли узбіччям назустріч «копійці», зупинилися, вдивляючись у машину: хто це там, до кого? Сашко навіть не спробував розгледіти тих, хто зупинявся, щоб ніхто його не впізнав. Усе було далеким.

Водій підїхав до свого будинку.

– Дійдеш? – чи то запитав, чи то просто, без усякого питання, заявив він.

– Дійду, – сказав Сашко, постаравшись, щоб відповідь не пролунала дещо принизливо (вийшло погано), і виліз із машини. Гроші за дорогу Сашко віддав ще в місті. Він розім'яв тіло й по зовсім звечорілій вуличці рушив до рідного дому.

Дорога була спаскуджена й брудна. З інших будинків дрібне сміття, недоїдки, помії викидали й вихлюпували прямо в канави надворі – кури скльовували, що могли склювати, решта тихо підгнивала. Сашко остерігався канав – угадуючи їх по запаху й по неприємній м'якості вологої підгнилої землі.

Шлях до будинку на сусідній вулиці він вирішив зрізати, пройшовши городом. До того ж, щоб не було так нудно, краще було підійти до будинку непримітно, заднім двором, поступово поринаючи в непривабливе запустіння.

Він звернув на стежку, ноги розповзалися в грязюці. Сашко змахнув руками й тихо вилаявся...

Дарма Сашко берігся грязюки – пішовши городом, він усе одно загруз, вимазався й останні метри до хвіртки брів, приречено ступаючи в чорну гущавину.

«Чи не забув ти, як відсунути засув?» – спробував Сашко підбадьорити, розворушити себе. Він ледь просунув руку в щілинку хвіртки (у дитинстві легше виходило – тоненькою лапкою) і зрушив клямку.

– Не забув! – пошепки вимовив Сашко, натужно зобразивши для самого себе власну радість: останній раз гойднув, начебто гойдалку, свій нікчемний настрій, але не було ні радості, нічого.

– Не забув, – ще раз повторив він уголос, і ця фраза вже не стосувалася будь-чого, просто треба було щось вимовити, закриваючи хвіртку й рухаючись по двору, серед двох занедбаних немічним дідом сараїв і клуні. Далі розташовувалося стійло, де бабуся вже рік не тримала козу, три роки там не було свиней, і десять років, як звідти провели в останній шлях корову Доманьку. Зі стійла не доносилося жодних ознак життя, не було запаху гною, жодна волохата душа не переступала там копитцями, ніхто не жував, галасливо дихаючи й лякаючись Сашкових кроків. Пахнуло тільки вогкістю й брудом.

Сашко тужливо глянув на дім – маленькі віконця були темні. М'яко, сторожко ступаючи, він пройшов повз сухий паркан – той саме височів праворуч, і червоно-цегельну боковину будинку, яка хмурніла ліворуч, і чомусь зупинився на розі – за ним саме були входні двері будинку. Біля входу був ганок, Сашко пам'ятав його й уже знав, що бабуся сидить на лавці, склавши м'які, втомлені руки на колінах.

На дорозі біля будинку стояла дитина з лозиною. Щось приказуючи, вона хльостала лозиною по калюжі й сичала, відскакуючи від бризок.

Сашко зробив ще півкроку.

Так, бабуся сиділа на лавці – безсторонньо й незворушно, здавалося, вона не бачить нічого. І поведінка дитини, ця її гра, її голос давали зрозуміти, що й вона не бачить, не пам'ятає про бабуся, яка сиділа на лавці. Бабуся й дитина немов перебували в різних вимірах.

Вулиця була пустельна, темна й брудна, як і всі інші вулиці села. За городами, порослими кострубатими бур'янами, виднівся сусідній дім, ледь освітлений окремими жовтими віконцями. Сонце заходило, майже зайшло. Дитина змахувала лозиною й тупцяла на місці.

Бабуся дивилася не моргаючи поверх дитини, поверх городів, поверх дерев.

Село зникало й відмирало – це відчувалося в усьому. Воно відчалило поритою, черствою, темною крижиною й тихо пливло. Занедбані, врослі в землю сараї, що стояли уздовж дороги, чорніли відвологлими боками, гнилими дошками. На дахах сараїв росла трава й навіть корчилися кволі деревця, які прижилися, але не знайшли, куди пустити коріння – під їхніми слабкими корінцями розташовувалися холодні, спорожнілі приміщення, куди, до розбитих глечиків і продірявлених бочок, заповзали вужі, яких ніхто вже не тривожив. Кущі розрослися й повзли на дорогу.

Серед усього цього повільного розпаду, який вже добігав свого кінця, дитина виглядала дивно, дико, недоречно.

– Санька... – видихнула бабуся, коли Сашко, стиснувши зуби, щоб не розвернутися й не втекти городом, ступив уперед, скинув сумку на землю, і простягнув руки до бабусі.

– Як же ти приїхав, га? – запитала вона. – На машині, мабуть? Сам?

Сашко відповів, що так, – сам, на машині, і вдивлявся в темне кругле обличчя бабусі, у її сльозаві очі.

– Я-то думала, Санька уже не приїде, – сказала вона, і Сашко відчув легкий докір у її голосі. – Листів не пише. Дід помер, а Санька не довідається...

«Помер» бабуся виголошувала через «є», і тому слово звучало куди беззахисніше й приреченіше. У ньому не було різкості, лише зів'ялість. Дитина здивовано підняла очі на Сашка, який обійняв і поцілував бабусю, пригорнувши до себе її м'які плечі. Можливо, для дитини це було так само дивно, якби Сашко обійняв дерево або ріг сараю.

Сашко підняв свою сумку й стояв у нерішучості. Бабуся прочинила двері в будинок.

– Дід поганий зовсім став, до вересня доживе чи ні... Не встає, їсти не хоче, тільки водичку п'є, – тихо говорила бабуся, заходячи в сіни.

Сашко не зважився увійти до хати, де лежав дідусь, і пройшов за бабусею на кухню – вона одразу, за гарною сільською звичкою, почала готувати – без розпитувань, усьому своя черга.

На кухні горіла слабка лампочка. Усе було засиджено мухами, і коли бабуся увійшла, кілька мух беззвучно злетіли. Трохи покружлявши, мухи знову спокійно сіли – вони були ситі й мляві.

Бабуся тихо говорила про синів – у неї було три сини – Сашків батько й два Сашкових дядьки, один з яких був Сашковим хрещеним. Усі сини померли.

Першим помер наймолодший, Серьожа – розбився на мотоциклі, п'яний був. Два роки тому, улітку, у п'яній бійці загинув Сашків хрещений, Микола, він був середнім сином. Його поклали поруч із молодшим братом.

А півтора роки тому в місті, звідки приїхав Сашко, помер Сашків батько, Василь. Він був найосвіченішим у родині, викладав в інституті, але теж пив, причому під кінець пив зле й безпробудно.

Сашко привіз батька у труні узимку – дорога була жахлива... згадувати про ту дорогу було нестерпно.

– Я ото двір приберу й прийду до діда, – розповідала бабуся. – «Діду, чи правда, Василь помер?» – питаю, – думаю, у сні приснилося. «А то, бач, неправда!» – каже... Як же він помер, Санька?...

Сашко сидів за столом, накритим старою клейонкою, і м'яв у пальцях сигарету.

Бабуся тихо говорила:

– Сяду біля вікна й сиджу, сиджу... Думаю, якби хто мені сказав: іди тисячу день, босоніж, у будь-яку зиму, щоб синів побачити своїх, я б пішла. Нічого не казати, не торкатись, просто побачити, як дихають.

Бабуся говорила спокійно, і за словами її стояв чорний жах, та сама, майже немислима самотність, про яку зовсім недавно думав Сашко, – самотність, що відкрилася іншим своїм боком, – величезним, але позбавленим відлуння. І вона не озивалася ніяк, на жодні голоси.

– Як же це, Васька так багато книг прочитав, хіба в жодній книзі не написано, що горілку не можна пити? – запитувала бабуся в Сашка, не очікуючи на відповідь. – Він же незліченно перечитав книг, і не сказано там, що від горілки вмирають?

Сашко мовчав.

– І що тепер – лягли всі й лежать. Ніколи більше не встануть, горілки не вип'ють, нікуди не поїдуть, слова нікому не скажуть. Напилися. Ми з дідом думали – ляжемо поруч із молодшим сином, а Колька й Васька в наші могилки вляглися. Нам і лягти тепер ніде.

Бабуся готувала одразу на двох сковородах – на одній розігрівала, перевертаючи картоплю й м'ясо, на іншій сичали й потріскували улюблені Сашкові коровайчики – тонкі, майже прозорі млинці із солодким темним обідком. Бабуся готувала без метушні, вміло й спритно, не думаючи про те, що і як готує, й, напевно, могла б заплющити очі й навіть розумом відсторонитися від того, що робить.

– Нинішньої зими останніх качок порізали, – розповідала бабуся, ворущачи на сковороді картоплю й м'ясо, – сил уже немає до річки ходити. З гірки спускася, а назад ледве йду – а качки чекають на мене, кличуть.

Бабуся неквапно говорила то про одне, то про інше, але йшлося насправді про те, що всі вмерли, й більше нічого немає.

– Дід оглух зовсім, не чує нічого... Вставав востаннє у червні. Пішов до туалету і впав у дворі. «Навіщо встав-бо? – кажу. – Я ж тобі цебро поставила!» Насилу підняла діда.

Бабуся зробила під сковородою з картоплею й м'ясом малий вогонь, виклала останній коровайчик з іншої сковорідки й пішла в хату. Сашко встав, потоптався на кухні й подався покурити на вулицю. Виходячи, почув, як бабуся голосно каже дідові:

– Санька приїхав! Санька!

– Санька? Що ж він не зайде? Я чую, ти там гомониш із кимось...

Зовсім стемніло. Село було безмовне. Дитина пішла. Біля калюжі лежала її лозина. Сигарета диміла. Попіл не падав. Повз Сашка протопав захирілий п'яний мужик, не звернувши на Сашка жодної уваги.

– Що ж ти не йдеш до мене, Санька? – запитав дід, коли Сашко ввійшов у хату й сів біля дідової постелі.

У його голосі ледь чутно тремтіла стареча іронія – боїшся, мовляв, мене – передсмертного діда свого. І разом з іронією відчувалася жалість – ну нічого, хлопче, я довго не затримаю.

Дід схуд, стирчали гострі плечі, випирав сірий борлак, злипалися слабкі очі. Дід готувався вмирати. Коли він говорив, у горлі ледь чутно клекотіло, і слова виходили маловиразні.

– Помирати не страшно, Санька... Життя дуже довге. Набридло вже. Лежу он, ніяк не можу померти. Ех, Санька, Санька...

Сашко мовчав, дивлячись на діда.

– Дай поїсти йому з дороги! – сказала бабуся. – Наговоришся ще! Не помреш, поки поїсть!

– А я хіба не даю? – відповів дід. – Іди, Санька, їж...

Сашко слухняно пішов на кухню. Дід щось шепотів, розмовляв з кимось, заплющивши очі.

Бабуся розпитала Сашка про матір, про те, чи не збирається мати заміж, про те, чи не п'є він сам і де тепер працює. Мати не збиралася заміж, Сашко не пив у тому розумінні, у якому запитувала про це бабуся, про роботу він щось збрехав. Він працював, але ліньки було пояснювати, ким. Для старих робота – це землю орати, або – завод, або лікарня, або школа... І вони мають рацію. Але сьогодні така праця стала – у більшості випадків – долею людей не дуже щасливих, загнаних життям.

Бабуся, як це називали в селі, «піднесла чарчину», і Саня із задоволенням випив самогону під м'ясе й картоплю, щоб хоч якось розвіятися. Випив раз, і два, і три.

У сусідній кімнаті помирав дідусь. Сашко з апетитом їв. Він зголоднів. Коровайчики були все так само, як у дитинстві, смачні. Бабуся розповідала про те, що відбулося останнім часом у селі.

У крайньому по вулиці будинку жив мужик на прізвище Хомут. Сашко добре знав його. Хомут урятував його, Сашка. І батько знав Хомута, вони дружили – якоюсь безмовною, тихою дружбою.

Хомут був здоровий, ясноокий, сильний, як кінь. Минулого літа повісився. До нього приїхали з міста сини, допомогти з городом. Працюючи на городі, Хомут із синами посварився. Він давно з ними погано ладив.

Посварився й сказав: «Зараз я вам покажу!» Пішов у будинок. Сини махнули рукою й продовжили роботу. Коли прийшли, виявили батька в сараї – повісився на бантині, підігнувши ноги. Немає тепер Хомута.

Через двір від рідного Сашкового будинку разом із своєю матір'ю жив мужик на прізвище Комісар. Комісаром його прозвали за те, що він останні роки п'ять бив байдики, лише спостерігав за селянами, із самого ранку стоячи в загороді й обіпершись на неї. Він розлучився з дружиною, харчувався на пенсію своєї матері. Сашку завжди ввижалося в ньому щось нездорове. Без жінки, сорокалітній бугай, чим він зайнятий цілими днями? Дочка сама росте в місті, зовсім ще маля... Повіситися ж можна від такого життя. Але він не повісився. Спочатку померла його тиха матінка, а незабаром і сам він помер, щось із серцем.

Два сини близької сусідки загинули ще тоді, коли розбився молодший Сашків дядько, – і сусідчині пацани теж розбилися, і теж на мотоциклах.

Як було: в останні роки колишньої влади селянство наростило, нарешті, м'ясе, надбало грошенят. Перше, що робить житель сільський, який працював усе життя до сьомого поту, – дитя своє балує, якого б віку воно не було. Саме за тих років уся пацанва сільська зажадала пересісти з велосипедів на мотоцикли. У селі не те що даїшників не було – там і дільничного ніхто не бачив по півроку, так що їздили всі п'яні. І одразу ж почали розбиватися. Розбивалися моторошно, на друзки, летіли перед смертю, викинуті ударом із сідла, на п'ятдесят, а то й сімдесят метрів, гатили голови свої дурні об дерева й паркани, ламали всі кістки так, що тіло перетворювалося на рожевий м'який фарш, а часом ще й дівчиська молоді розбивалися – на другому сидінні. І якщо не гинули дівки, то ламали собі часто хребти й лежали потім без руху, перебираючи той нещасний вечір подумки, щохвилини.

Сашко ще дитиною бігав за хлібом у сільський магазин і часто зустрічав там коли трое, коли п'ятеро, а коли й більше жінок у чорних хустках – в усіх у них сини розбилися. Жінки стояли й тихо розмовляли про те, як жили і як загинули їхні діточки. І кілька слів, похапцем, мимохідь почутих із чорних вуст жінок, потім довго крутилися в Сашковій голові, місця собі не знаходячи.

Хтось виїхав із села в останні роки, розповідала бабуся, хтось тихо сконав від ранньої недуги, і залишився в усьому селі один мужик – ніхто вже не пам'ятав чому, але звали його Солов'єм. Він, невідомо де, кожного вечора напивався, приходив додому, тупо кричав на мовчазну дружину, яка давно все прокляла й замовкла навіки. Дітей у них не було. Вечорами в майже порожньому селі лунали крики Солов'я.

П'яний він мало кого пізнавав, ішов по селу, нічого не помічаючи, і лише тужливе обличчя дружини повертало його до мутної реальності з алкогольної далі, будячи вже фізіологічне бажання кричати й лаятися, втім, не даючи собі розумного звіту у жодному слові.

Це він, Соловей, пройшов повз будинок, коли Сашко курив у загороді. Бабуся зібрала зі столу, пішла стелити Сашкові у кімнаті, відділеній перегородкою від лежанки діда.

Розстеляючи ліжко, вона згадувала, як спав на цім ліжку Василько, кровинка, мале дитя, виплекане після війни, воно за селянською працею непомітно виросло худим, високим хлопцем, що рано облісів, пішов з рідної домівки, ще й повернувся здоровим мужиком, у якому

тільки вона й могла пізнати все те ж дитя. Але ось і у Васька зупинилася кров у тілі, і він пішов із життя.

Коли у Васька вперше стало погано із серцем, він наснився їй. Уві сні Васько лежав на ліжку й говорив: «Мамо, ось тут у мене болить, дихати не можу», – і на серце показував.

Вона одразу вирушила до Васька, приїхала неочікувано в місто, де не була років десять, і вже в місті довідалася, що сон – віщий.

Сашко тоді привів її до лікарні, куди спішно поклали батька.

Батько лежав спокійно, зі стемнілим обличчям, прислухався до себе. Усередині билося хворе серце. Бабуся сиділа поруч і дивлялася в обличчя сина. Батькові зробили операцію, розрізали груди, півгодини, поки чаклували лікарі, його серце було поза тілом. Він вижив. Пити йому було не можна. Але незабаром загинув брат Миколка, і Василь запив. Запив раз, потім ще раз, потрапив у лікарню й швидко помер, через два дні.

Сашко знав, що бабуся стелила ліжко й у котре думала, чому ж, чому, коли Васькові стало погано вдруге, він не наснився їй, не покликав її – і ніяк не могла знайти відповіді.

Не наснився й не покликав. Подзвонили взимку сусідам – по єдиному в селі телефону, сказали, що Василь помер, передайте, веземо ховати. А за три тижні після похорону прийшов Сашків лист, який той написав за півтора тижні до смерті батька. Через погану роботу поштової служби лист побив усі строки затримки – й прибув мало не пішки. У листі Сашко писав, що батько почуває себе добре.

– Як же так одразу все сталося? – запитала бабуся в Сашка, який вже покурив і прийшов спати. – Ти в листі писав, що батькові добре. Я читаю, а він уже в могилі. Чи йому там добре стало? Мучився все життя...

Бабуся дивилася на Сашка спокійно, не очікуючи від нього відповідей.

«Іноді кажуть, що онуків люблять більше, ніж дітей. Неправда...» – подумав Сашко.

Бабуся любила синів. Сашко був для бабусі невиразним нагадуванням про той час, коли родина була повна, й сини жили. Але вона не мала сил наділити Сашка рисами його батька, відчуті в ньому свою – віддану синові й пророслу в онукові – кров. Сашко був окремою людиною, майже вже чужою...

Дуже рідко бабуся дивилася на Сашка з надією, що покійний син проявиться в онукові, подасть знак, але одразу осмикувала себе: «Не він, не він...»

Сашко це розумів і прийняв тиху, ледь відчутну, тоншу за волосину, відчуженість бабусі спокійно. Не усвідомивши це розумом, потай від самого себе він відчував, що так – у якомусь відчуженні від бабусі – йому легше тут буде перебувати. Коли в кожного на серці своє лихо – зіштовхуватися цим серцям, можливо, й не треба. Хіба варто йти за межу того, що й так ледве можна витримати.

Дідусь же й не збирався більше нічого терпіти, квапився до дітей. Він стоїчно переніс смерть двох синів і ще за рік до смерті третього був міцний. Міцніший за Сашка – Сашко пам'ятав, як подивувався здоров'ю діда, коли вони одного разу працювали надворі, й дід вимахував здоровенним молотом, який Сашко ледве піднімав.

Але ось пішов останній син, і дід роздумав жити.

Пам'ять діда не затримувала проблісків минулого. Не було спогадів про той час, коли він, молодий ударник, працював на комбайні, і про те, коли він – молодий офіцер, командував. Ні майже трирічний полон не згадувався, ні післявоєнне життя. Не було ясності, доброї пам'яті. Було відлуння, недомовки, змилки спогадів, жодна думка не знаходила свого завершення, усе погойдувалося, наче в темному вагоні, з мерехтливим, майже безсилим світлом, і десь чутно голоси невидимих супутників, і дзеленьчить посуд, і провідника немає, і щось невиразне миготить за вікном.

Дід прислухався, але нічого не міг розібрати.

Пройшла баба, помітив дід. І знову він нічого не зміг згадати ні про неї, ні про себе, ні про кого. Не було чого вирішувати, і нічого не вирішувалося само. Усе минуло й відмиготіло. Накочувалося безбарвне. Зрідка покапувало те, що залишилося на дні.

\* \* \*

Дідусь завжди вмикав радіо на повну гучність – у ті часи, давно. О шостій ранку в хаті лунав гімн. Бабуся до цього часу вже вставала.

Сашко потягувався тонкими ніжками з немитими п'ятами, сердився на дідуся. Але одразу ж засинав – ледь припинялася мелодія. Вставав у доброму настрої. Їв молочний суп. Іноді в супі траплялася муха, але Сашко не гидував – виловивши й поклавши поруч із тарілкою муху, усе доїдав. Муха лежала в маленькій білій калюжці, зі злиплими крильми. Суп був незвичайно смачний, солодкий, гарячий. Після супу були коровайчики, чай. Усе було таке ніжне.

О шостій ранку радіо засипіло, заїдаючи, немов пластинка з гімном, яка уже минулася або ніяк не могла початися. Радіо важко дихало своїми чорними, курними легеньми, зриваючись на хрип. Звук не припинявся.

Сашко відкрив очі.

Над головою висіли ікони.

Маленьке віконце ліворуч від ліжка цидило світло.

Бабусі в хаті не було.

Сашко прислухався, бажаючи почути дихання діда, але не почув. Вставати не хотілося. Але лежати – удвох з дідусем за перегородкою – не хотілося ще більше.

Ноги гидливо торкнулися підлоги. Плечі пересмикнуло. Вилиці стислися, стримуючи позіх. Очі метушливо метнулися по кімнаті, відшукуючи, на чому б затриматися, щоб серце заспокоїлося й ранок почався добре.

У протилежному кутку кімнати висів «сімейний іконостас» – з фотознімками, тисячу разів бачений. Але Сашко й дотепер любив розглядати його.

Він одягся, одразу обрядившись і в штани, і в майку, й у светр, і, не підпускаючи близько думки «...як там дід, глянути...», пройшов, потягуючись і намагаючись ступати тихо, у далекий кут, до карток, що біліли невразно.

От це велике фото часто вражало Сашка: 1933 рік, сільські дівчата сидять групою, їх близько двадцяти. Дівчата пещені, можна сказати – мордаті, одна одної спокусливіші. Але ж – колективізація, працювали за галочки. Сашко все забував запитати в бабусі, як воно так? Бабуся ж бо, от вона тут, близько шістнадцяти років їй чи що (вона не знала свого дня народження й ніколи його не відзначала) – але гарна вже дівка, усе при ній. І 1933 рік надворі.

А от і дідусь із другом, 1938 рік. Обличчя ясні, очі широко розплющені, суворі чоловічі напівусмішки. Командирський годинник на руці діда, величезний, виставлений напоказ. Товариш наче кавказької зовнішності, але гідний такий кавказець, яскравий, людина-зблиск, яка ніби невідомим чином відбивала фотоспалах. 1938 рік. Чого посміхаються? Добре їм. Задоволені, що фотографуються, попереду – життя.

Товариш діда (Сашко забув його прізвище) геройськи загинув у Вітчизняній війні, льотчик був. Його погруддя стоїть біля магазину, з вічно зів'ялими квітами біля підніжжя.

Дідусь мав захист від призиву – до сорок другого року його на фронт не брали – він був кращий комбайнер в області. Дідусь тоді вже з бабусею був одружений, хоча дітей ще не було.

Але восени 1942-го й дідусеві довелося відправитися на фронт. Незабаром він потрапив у полон. І в полоні пробув усю війну. Розповідав про це неохоче. Любив тільки згадувати, як у полоні поворожив йому ведун і передбачив, що жити дідові до вісімдесяти років.

– Люди вмирали безупинно, щодня, по декілька, – говорив дід. – Спали поруч, щоб тепліше, усі рядком. Усі разом переверталися з боку на бік, кілька разів за ніч. Інший раз повер-

таєшся, а поруч сусід уже сконав, холодний лежить... Мені нагадали, а я не повірив: ніхто не вірив, що день ще прожити вдасться – а мені кажуть «вісімдесят років». Але дожив. Навіть більше вже.

Коли помер Сашків батько, дідові було вісімдесят чотири.

Дід на поминках ще раз розповів цю історію і додав:

– Треба було у вісімдесят помирати. Сини живі були. Щасливим би помер. А зараз, Санька, і не зрозумію, нащо жив – нічого немає, нікого не нажив, як не жив.

Бабуся казала: у полоні дід вижив тому, що не кутив. Німці видавали полоненим тютюн і хліб. Дід міняв свій тютюн на хліб в інших полонених. За так не віддавав.

Сашко думав іноді: винуватити йому діда за це чи ні? Не було б Сашка на білому світі, коли б не одержав дід зайвий шматок хліба за тютюн. Як звинувачувати в цьому? Хочеш звинувачувати, їдь у ту неволю, виживи там три роки, тютюн віддаючи за так, коли інші міняють, повернешся живий – і тоді вже звинувачуй. Коли дід повернувся з полону, він важив сорок сім кілограмів – а в дідові зросту метр вісімдесят три.

Ще дід розповідав: коли їх звільнили (союзники-американці), трапилося так, що до своїх він та декілька його товаришів подалися пішки. Ішли по звільненому німецькому селищу, знайшли бочку з білим медом.

Їх було п'ятеро – і всі, крім діда, кинулися мед їсти, руками, прямо з бочки. Дід попередив своїх доходяг, що не треба б їсти – не послухалися. Наїлися, і майже одразу їх почало рвати, крутити й судомити. Так і сконали всі – неподалік від бочки з білим медом.

Часом Сашко ясно бачив цю бочку, наповнену білим і густим. І як у мед залазять брудні, тремтливі пальці з довгими нігтями. І роти беззубі, порослі брудним волоссям, хапають мед. І мед дере гортань. А дід сидить подалі, зсутулившись і відвернувшись. Може бути, супутники діда сміялися навіть, поки жили ще кілька хвилин. Але незабаром один сів різко або впав одразу, й очі від болю вирячилися...

І пішов дід сам-один.

Виключили його з комуністів за те, що в полоні був. Повернувся він до села, до дружини своєї. За кілька післявоєнних років наплодили вони трьох синів.

От вони, сини – на іншій картці. Сашків батько – Вася – стоїть між бабусею й дідусем, білоголовий, або, як тут у селі кажуть – «альняний», – це значить, що волосся світле, як льон, який вигорів на сонці. Дідусь тримає на руках середнього сина, бабуся – малого. Дідусь – сухорлявий, високий, спрацьований, строгий. Бабуся – темнолиця, худоща, сама на себе не схожа. Важко давалося дітей піднімати.

Поруч інший знімок – Сашків прадід із товаришами – дідів батько. Закарбований час: Перша світова, на тлі бліндажа чотири солдати стоять, обличчя, як у коней, витягнуті, безгруді, представницькі. У прадіда три Георгія на грудях. А він ще ж і Громадянську відвоював і теж нагороди мав. Але із Громадянської знімків не залишилося. І нагороди розгубили. А от і сам Сашко – чотирнадцяти років, рожевий, ясноокий, волосся набік зализане. Коли із села їхав, він теж був, як усі сільські пацани, «альняним» – а в місті втратив цей яскравий, рідкісний колір, став темно-русявим.

Тільки один він, Сашко, і залишився хранителем малого знання про те життя, що прожили люди, зображені на чорно-білих знімках, був хоч якимось свідком їхнього буття. Не стане бабусі – ніхто нікому не пояснить, хто тут зображений, що за народ – Тишини. Та ніхто й не запитає, кому треба. Викинуть нові хазяї іконостас у непролазні кущі через дорогу, розміє обличчя на картках, і все. Як не було. І зараз уже Сашко не знав, що за люди на багатьох знімках – рідня якась, бабусина, дідусина, може, сусіди, з якими були дружні, може, ще хто. Але вимерла вся рідня, і друзі вимерли, у всьому селі не було вже людей, хто пам'ятав, якими були бабуся й дідусь у післявоєнні роки, – що вже тут казати про те, що було до війни. Але ж весілля було, й молоді цілувалися зніяковіло, і гості галасували й пили, і всі посміхалися, або майже

всі – може, хто сидів у кутку тужливо, тихо напивався, на всякому весіллі такі є, але однаково всі щасливі були й галасливі... і жодного свідка того весілля, напевно, не залишилося.

Сашко раптом пригадав, як дід одного разу згадав, що одружений з бабусею другим шлюбом. Від першої дружини пішов наступного ранку після весілля. Що вона накоїла такого, дід не сказав. Гидливо кинув про перше своє весілля пару забутих нині Сашком слів, і все.

Те, що дід був одружений двічі, вражало Сашка навіть більше, ніж страшні роки, проведені дідом у полоні. Яка така дружина, що вона за дівчина була? Що накоїла? Невже дід застав її з кимось? Або напилася й нагрубилла дідові? «А може, дьогтем ворота вимазали?» – подумав Сашко, забувши, що в селі жоден будинок не схований за огорожею – крок від дороги – й одразу двері, часто навіть не зачинені. І собак ніхто не тримав.

«Дьогтем... ворота... – передражнив себе Сашко. – Начитався книжок...»

Ніхто не знав, як усе було. А все ж було.

Як же так, га? Куди все пішло?

Дорогоцінне було б знання про те, як прожили дідусь і бабуся життя своє? Або нікчемне воно й непотрібне?

Сашко тихо пройшов до діда.

Дверні пройми в хаті – низькі, і Сашко мимоволі вклонився дідові, але той не бачив – лежав, заплющивши очі. Сашко одразу почув сиплий, нерівний подих діда й кілька митей дивився на його бліде чоло з тонкою почорнілою веною.

Дід розплющив сльозаві очі, зіниць під повіками було не розгледіти.

«Бачить? Не бачить? Сказати щось?»

– Санька... – тихо сказав дід. – Стомився. Поспав би...

Сашко мовчав і незмигтно дивився на діда. Дід дихав.

Сашко взяв табурет і поставив біля дідового ліжка – можливо, зробив усе це навіть трохи голосніше, ніж можна було, – шум начебто затирав відчуття тужливої хворобливості.

Дід ледве примітно покосився на Сашка – здригнулося повіко, блякла мітка зіниці ворухнулася, і повіко знову опустилося, випустивши малу сльозинку, що одразу ж загубилася в зморщі.

– Скоро поїдеш-то? Побув би... Почекай, поки помру... Скоро помру... Поховаєш хоч. А то бабці самій... Баби ховати будуть. Немає більше мужиків...

«Напевно, у таких випадках кажуть: “Як же ти помреш, діду, годі тобі! Полежиш і встанеш скоро!”» – подумав Сашко й промовчав.

– Скільки років прожив – не пам’ятаю, щоб баби кого ховали... У місті хоч є ще мужики?

Сашко слабо посміхнувся.

– Є, – сказав голосно, щоб хоч щось сказати.

– А в нас усі перемерли. Я останній. Усі при мені народилися, при мені всі росли, і всі перемерли. Усіх поховав... І своїх, і чужих.

Дід замовк і довго лежав мовчки.

– Не їм нічого, а все не можу померти...

Ще помовчав.

– Мою ложку срібну – пам’ятаєш? Забери, як помру. Мені батько мій її дав. Тепер твоя буде.

Сашко пам’ятав цю ложку – важка, гарна. Бабуся говорила, що дід цією ложкою своїх малих пацанів лупив по рожевих лобах, якщо пустували за столом. Сашко не вірив. Такою ложкою вбити можна. Та й не в характері діда все це. Сашко подумав, що жодного разу в житті не чув, як дід кричить, – він ніколи не підвищував голосу й ніколи не лаявся матірньо. Невдоволення своє виказував жестом. Якось приїхав Сашко з батьком у село, років п’ять тому. Дідові вже під вісімдесят було. Прийшов дядько Коля, і весь вечір вони пили, і ще півночі пили. Ранком сіли поснідати, похмелитися. Бабуся, що чула, як дід важко дихав увісні, вирішила його

поберегти й, розливаючи самогон, синам налила по повній, а дідові ледве більше половини. У діда жоден м'яз не здригнувся на обличчі – ледачим рухом, краєм правої руки він хитнув склянку, – не різко, але так, що самогон розлився на столі. Потім дід устав і відсунув стілець, начебто виходити зібрався.

– Сиди вже, лісовик! Сиди! – залепетала бабуса. Умить протерла стіл, поставила склянку, наповнила до країв і пішла лаючись, – але лаючись у міру, неголосно й незлобливо, здавна знаючи міру, за яку переходити в осуді чоловіка не могла.

Дід сів, випив спокійно, і ніколи бабуса більше не намагалася своєю волею не долити йому, і ніхто про цей випадок уголос не згадував.

Сашко дивився на діда, той начебто задрімав. Сашко підвівся обережно.

На вулиці стояла похмура, сиза вогкість, особливо неприємна влітку.

Село не подавало жодної ознаки життя. Біля все тієї ж учорашньої калюжі стояв той самий хлопчик з лозиною у руці. Сичачи, він бив по своєму брудному відбиттю й відскакував від калюжі.

Від вигляду дитини, можливо, щеміло б серце, якби не стояла на серці тиха порожнеча.

– Устав Санька, чого встав-то? – сказала бабуса, яка саме зайшла знадвору. – Підемо снідати.

Ячня із салом, помідорами й кабачками – неприродно яскрава, немов малюнок дитини, – пахтіла, тремтіла й побризкувала, жива й радісна.

«Цікаво, а якщо старих змусити малювати – їхні малюнки будуть такими ж яскравими, як у дітей?» – подумалося Сашкові.

Самогон туманився, хліб спокійно темнів, суворий. Хліб завжди найсуворіший на столі, знає собі ціну.

Сашко все швидко з'їв і сказав, що піде погуляти. Він рушив від будинку під гірку до ріки. Згадав, як ще малим, ідучи цією ж стежкою, зустрічав гусаків сусідки й подовгу не міг пройти повз них – витягуючи шию, навперейми тупотів капосний гусак. Сашко відскакував і, озираючись перестрашено, біг, високо підкидаючи коліна. Потім подовгу стояв оддалік, переступаючи темними ніжками, як мала конячка. Якщо хтось ішов по дорозі, Сашко сідав і робив вигляд, що грає в камінці, – соромно було, що гусака боїться. Коли людина проходила, він шугав гусаків, і вони відбігали, розправивши крила й гелгочучи, як дурні.

Згадуючи себе, своє життя, Сашко тільки того хлопчика й любив – темноногого, подряпаного. Потім, випручавши білу шию, із цього маляти вимахнуло зсутулене, білотіле дурко із тупою посмішкою на обличчі й іншими підлітковими прикметами. Сашко не згадував свою підліткову пору, завжди обходив її стороною. Метушливий, задиристий, неприємний – хіба хочеться згадувати такого?

Зараз гусаків не було.

Мостки на річці кривилися, поламані.

«Невже на той берег ніхто не ходить?» – подумав Сашко, одразу піймавши себе на тому, що бабусине «невже» прилипло до язика. Але, скоріше, він вимовив це слово, заграючи зі своєю уявною сільською породою, яка, якщо й була, то давно щезла. Навіть «невже» не міг вимовити спокійно, не ловлячи себе за брехливий язык.

Сашко пішов уздовж берега, до далекого пляжу. Іноді попадалися на березі старі човни, прикріплені ланцюгами до дерев, або нічийні, діряві, нікому давно не потрібні. Сашко заглядав до кожного човна, до сирого або засохлого нутра. Село залишилося по праву руку. Дорога кривуляла вибоїнами, немов її пережували й виплюнули, і жуваник засох, зберігши криві, грубі сліди зубів чи настирних ясен.

Ріка поступово розширювалася. Іноді посередині плину лунали слабкі сплески.

Над травною дурманливо кружляла мошва. Сашко йшов до місця, яке називалося Тимохин кут. Батько казав, що тут колись жив пустельник Тимоха – біля ріки, яка, дійсно, різко

повертала, утворюючи кут. Тимоха там і повісився, та ім'я його поголос подарував гарному тихому пляжу з білим, «альняним» піском.

Маленьким хлопчаком, гріючи на пляжі черевце, Сашко часто думав про долю Тимохи, але через відсутність навіть якогось знання, хто такий був цей Тимоха й чому він жив безлюдно – міркування ні до чого не приводили. І тоді хлопчик Сашко йшов купатися.

Іноді – судячи із часу, в обідню перерву – на пляж наїжджали молоді хлопці й гарні дівки. Десь не дуже далеко були торф'яні розробки, і у вільний час працюючий люд, гогочучи, хлюпався.

Саме тоді маленький Сашко вперше побачив, як міцний хлопець у плавках, до яких начебто поклали картопляну бульбу, затискав доладну дівку, і гладив її з боків, і м'яв їй білі груди, не соромлячись хлоп'яти. Завалена на спину дівчина недовго давала цілувати себе в губи, а потім штовхнула хлопця в груди. Той знехотя відстав, прибрав жадібні, гарячі свої лабеті й, різко підхопившись, стрибнув з високого берега у воду, щезнувши під водою ледве не на хвилину – аж пом'ята жіночка, підвівшись і поправивши бюстгальтер, почала хвилюватися, дивлячись на воду з-під руки, поки її кавалер, як водяний чорт, не зринув з іншого берега.

Сашко навіть не зрозумів, що викликало в нього більшу заздрість – уміння далеко заплисти під водою чи таке от вільне поводження з особами іншої статі. Втім, друге мабуть, лякало Сашка, викликаючи дивну суміш подиву й гидливості.

Від шуму й безупинних матюків батько вів Сашка далі по ріці, там у них була ще одна затаєна місцинка – невідома бетонна плита, що коли потрапила на берег, акуратно обросла кущами. Низ плити сповзав з берега в ріку. Влітку плиту розігрівало, і Сашко з батьком подовгу лежали на ній смажачись. Коли сонце ставало нестерпним, Сашко й батько, спустившись по коліно у воду, поливали, хлюпаючи, плиту водою, і вона робилася сирою й холодною – цілком придатною для подальшого розслабленого засмагання й глибокого відпочинку.

Скоротивши шлях і за давниною переплутавши стежки, Сашко вийшов не до Тимохиного кута, а далі по ріці. Довелося вертатися.

Доріжка уздовж ріки, колись натоптана рибалками й працюючими людьми, геть заросла, і Сашко високо ступав, побоюючись наступити на вужа. Він з дитинства дико боявся будь-якого гадюччя.

Подорослішавши, Сашко довідався, що він, майже задушений пуповиною, ледве не загинув при пологах, – люди кажуть, що ті, хто пережили подібний шок у перші миті життя на білому світі, усе життя бояться змій. Принаймні саме цим виправдовував Сашко свій непристойний страх перед невинними вужами. Вужа він, звичайно, зустрів – та не одного, а цілу родину, яка виповзла на сонечко погрітися. Сашко скрикнувши підстрибнув і став на землю, широко розкарячивши ноги. Вужів уже не було. Він готовий був запрягтися, що бридкі тварини розповзлися, поки він завис у повітрі.

Матюкаючись і здригаючись, скачучи по кущах, Сашко добіг до тієї плити, де вони відпочивали з батьком.

Плита вся заросла кущами, більша її частина спустилася у воду й поросла зеленою, слизькою підводною рослинністю. Тепер полежати на плиті явно б не вдалося.

Дивлячись на це, Сашко відчув тужливий спазм у серці – немов не плита лежала у воді, а повалений пам'ятник.

Сашко оглянувся навсібіч, вибираючи, де можна було б присісти, посумувати спокійно. Сів на дрібну травичку на березі й закурих.

У селі, на чистому повітрі, завжди курилося гірше – у міській задушливій куряві сигарета йде залюбки, а в селі, коли легені одержують повний розлив свіжості, так що голову кружляє, сигарета одразу стає недоречною.

Сашко хотів було ще потягнути свою тугу, трохи блаженну, замішану на сигаретному димі, але від диму було нудотно, і туга не збиралася в солодку грудку під серцем, а розповзалася

по всьому тілу млявістю. Довелося затоптати її каблуком у траву. До непрогорілого тютюну, змішаного із сухим брудом, одразу сповзлося кілька мурах.

Тимохин кут, до якого Сашко дійшов через кілька хвилин, увесь заріс непролазним лопушинням. Не стало пляжу, на його місці розповзся піщаний пустир.

Сашко скинув черевики й зайшов у воду. Вода була холодна й слизька, немов кисіль. Глини було неприємно торкатися – вона нагадувала голі старечі ясна своєю слизькою холоднечею.

Сашко вийшов з води й присів знесилено на брудний пісок. Огледівся, сплюнув і знову встав. Він почав топтати й рвати з коріннями лопухи, дурну, з довгим коріннями поросль, невідомі низькорослі трави, звільняючи пляж. Рвав стеблиння – руде, зсохле, некрасиве, і кидав у воду. Плин відносив.

Години за півтори на місці пляжу не залишилося жодного паростка. Лише стирчало подекуди обірване коріння. Пляж не став ясним і чистим, як у дитинстві, ні. Пляж нібито перехворів якоюсь заразою, віспою – і лежав непривітний, увесь у мітках і щербинах.

\* \* \*

Сашко повернувся додому, вечеряти не став. Постояв поруч зі сплячим дідом, вийшов до бабусі й сказав, що їде. Зараз же, бо йому треба.

Бабуся помовчала.

– У батька-бо на могилі був? – запитала.

– Був, – збрехав Сашко.

– Як він, не встав?

Сашко витяг сигарету й став м'яти її в пальцях, не знаючи, що відповісти.

– Я тобі цибульки зберу із собою. І яечок... – сказала бабуся тихенько.

## Розділ третій

Удома на столі, як і раніше, лежала записка.

Мама, яка не знала, куди він виїхав і чи надовго, написала на ній же відповідь: «До тебе приходили в цивільному із червоними корочками й дільничний що ж ти робиш синку».

У повідомленні не було жодних розділових знаків, і тому Сашко ще гостріше вгадував гіркі материні інтонації. Він прибрав записку геть з очей.

Тримаючи запалений сірник над конфоркою, механічним рухом підносячи чайник до вогню й уже оцінивши по вазі його достатнє наповнення, Сашко намагався вирішити, що тепер робити, і так і застиг із чайником у руці, коли пролунав дзвінок у двері.

Тіло охопила тупа млявість, у роті звідкись узялося одразу багато кислої й холодної слини, і знову заболіла губа, яка вже встигла загоїтись.

Квартира розташовувалася на четвертому поверсі, тому втекти через вікно було неможливо.

«А якщо я їх просто не пущу? – майнуло в голові. – Ні, вони знають, що я тут... Напевно, бачили, як я входив... І що, будуть ламати двері? Для цього потрібно дозвіл якийсь... Чи дільничний має право? Якщо ФСБ прийшли з дільничним, зараз зламають... А що ж вони мене на вулиці не взяли?»

Сашко, нарешті, дбайливо поставив чайник на вогонь і навшпиньках підійшов до дверей.

Постояв близько, прислухаючись. Тихо.

Із шипінням продзвенів ще один дзвінок, такий голосний, що він, здається, відлунув у посуді, що стояв у шафі.

Сашко зробив твердий крок і припав до вічка.

По той бік дверей стояв Негатив, – молодий сімнадцятирічний хлопець із місцевого відділення «Союзу створювачів».

– Привіт... – сказав він, шойно Сашко припав до вічка.

– Ти сам? – глухо запитав Сашко.

– Сам.

Сашко відкрив двері, Негатив увійшов і потис йому руку, як звичайно, дивлячись кудись убік і вгору, немов вишукуючи або розглядаючи щось – цього разу, здається, лампу на стелі, на якій він гидливо зупинився поглядом.

– Треба світло вимикати в передпокої, – сказав він похмуро. – А то видно, що у вічко дивишся.

Негатив був на п'ять років молодший за Сашка, але різниця ця майже стерлася, може, через те, що зрослий в інтернаті Негатив був розумний і твердий у поведінці, не по роках міцний, хоч і невисокий.

Передній зуб його був обламаний, і це надавало ще більше суворості й без того непривітному, з низьким чолом і широко розставленими очима обличчю Негатива.

Негативом його прозвали за вічне невдоволення геть усім. Ні, він був не буркотуном, але, скоріше, упертюхом, зі своїми однозначними висловами про життя. Невдоволення його було не по-хлоп'ячому похмурим, мовчазним, і часто могло здатися байдужістю, не будучи таким.

А ще він не посміхався й тим більше не сміявся. Майже ніколи. Дуже рідко.

– Ти звідки знаєш, що я вдома? – запитав Сашко.

– Нізвідки, просто зайшов.

– Як справи у вас? – одразу попрямувавши на кухню, голосно запитав Сашко.

– Ну ви там і накоїли у Москві, – не став відповідати на задане запитання Негатив. – Треба було теж з'їздити. Красиво. Ти бачив себе по ящику?

– Себе? – Сашко вимкнув роздратований чайник, обернувся до Негатива, який роззувся й увійшов на кухню.

– Не бачив? Спочатку ти там у першій колоні засвітився, і хтось із вас мента охерячує ціпком, потім усі кудись біжать, вітрини трощать, на землі валяється мент, а ти стрибаєш йому на кашкет. Чудовий кадр. А чого тільки на кашкет, думаю? Стрибнув би йому на голову? Га?

Сашка пересмикнуло. Це не дуже приємно, коли кілька тисяч, можливо, сотень тисяч людей спостерігало твої... забави...

– І що... мене там добре видно? – тихо запитав Сашко, чомусь трошки охрипнувши.

– Та не дуже... Але я впізнав... Курити можна?

Сашко якийсь час дивився на Негатива.

– Кури. І мені...

– Тут, коротше, друзі твої приїхали, – вів далі Негатив затагшись.

– Які ще друзі? – Сашко теж прикурив і знову вирячився на Негатива.

– Веня московський і Рогов із Сибіру.

Сашка знову пересмикнуло, щоправда, цього разу від полегшення.

– А вони-то якого біса?

– Вони кажуть, що в Москві зараз усі переховуються, по наших хатах обшуки йдуть. Веня, – він узагалі бездомний, йому жити ніде, а Рогов сказав, що на поїзді їхати в його Сибір лячно – паспорт усе-таки треба показувати, коли квиток купуєш, а на електричках... сам розумієш: озвірієш, поки доїдеш. Тому вони до нас, – Негатив глибоко затагся, випустив дим, простежив його шлях очима, – оце зараз приїхали. А чого ти так переполошився?

– До мене мусори вже двічі приходили.

– Ти їх не пустив?

– Ні, мене не було. Вони до матері приходили.

– І до мене, – сказав Негатив.

– А чого?

– Я їм не відчинив. Вони потинялися години дві й пішли.

– А ти в цей час сидів, припишкнувши.

– Ні, ми з ними душевно спілкувалися через двері. Обіцяли, що мене ви...буть і висусять.

Сашко подивився на Негатива, і вже вкотре поцінував його міцну, прозору, непоказну мужність. Негатив дійсно не боявся бути побитим, і навіть побитим жорстоко, і зовсім байдуже ставився до погроз. Його кілька раз щедро пригощали кийками за нанесені чорною фарбою на стіни будинку адміністрації нахабні написи, як-от: «Губернаторе, здохни!», і за те, що він вліпив цьому самому губернаторові в обличчя торт. Десь із півроку тому Негатива пов'язали, і протягом двох днів з нього конкретно вибивали показання на товаришів – за тиждень до цього місцеве відділення «Союзу» пляшками із запальною сумішшю підпалило офіс саентологів.

На пожежу вчасно приспіло «01», але скандал вийшов чималий. Після дводенних катувань Негатива відпустили. Півтора місяця йому допомагав їсти, одягатися, зав'язувати шнурки молодший брат, Позик, повна протилежність Негативу, – спритний одинадцятирічний хлопча, з вічною посмішкою на нахабній пичці, наймолодший з місцевих «союзників»...

Ну, так, вони називали себе «союзники». Це спочатку безглузде слово набуло згодом плоти, і звучання, і значення.

Утім, з нелегкої руки журналістів, їх часто називали «есесівці» – за першими двома буквами найменування партії, а часом, коли хотіли принизити або підкреслити молодий вік пацанів, що перебувають у «Союзі створювачів», – «відсоси».

Негатив нікого не видав із «союзників», і себе в тому числі. Пляшки ж він теж кидав. Хоча не він один, звичайно.

– Але двері вони не стали ламати? – запитав Сашко, дивлячись на вибитий у якійсь дурній бійці верхній зуб Негатива.

– Не стали.

– А чого не відчинив?

Негатив роздратовано подивився на Сашка.

– Тебе нічим не вдарили у Москві, ні? Я ж тобі сказав, Веня й Рогов у мене. Спочатку лежали під диваном. Потім Веню ми скрутили в килим, у куток поставили, а Рогов у шафу вліз... Коротше, веселилися всі дві години...

Сашко швидко випив чай. Начебто їсти хотілося. Перехотілося.

– Вони де? – запитав.

– У кафе напроти сидять. Одну чашку кави на двох п'ють. Пішли?

Сашко прихопив грошей із нички, шматок сиру, цибульки сільської, хліб і банку консервів, хотів було повернутися, щоб написати кілька слів матері, – але махнув рукою. Ще раз написати, що «усе нормально»? Куди вже нормальніше.

\* \* \*

– Ага, он вони! – Сашко раптом зрозумів, що дуже радий бачити Веню, що чмихав носом, який ще не загоївся, і підтягнутого Льошку. Обійняв одного, потім другого.

Тепер треба було щось робити, кудись вести пацанів.

Дзвонити по знайомих з будинку Сашко не наважився – телефон прослуховувався, і через це він свого часу провалив одну партійну акцію.

Та й знайомих у нього не було таких, щоб завалитися ночувати втрюх.

«І навіть одному», – раптом подумав Сашко здивовано, але без усякого смутку.

Так склалося в останні роки, що коло Сашкового спілкування обмежилось партійцями. Не те щоб на інших бракувало часу, хоча, справді, не вистачало, але головне – що це було вже непотрібно, нецікаво. Іти на квартири до місцевих «союзників» теж не варто було – через зрозумілі причини: могли наскочити люди в цивільному.

На вулиці почало мрячити, але вони залишили прокурене, з нав'язливою музикою й непривітними цінниками кафе й пішли бадьоро, із задоволенням і навперебій згадуючи, як усе було в Москві...

Негатив з інтересом слухав, іноді уважно заглядаючи в обличчя тому, хто розповідав.

Зупинившись біля ларка, Сашко купив пляшку горілки й три пластикові стаканчики – Негатив не пив, бо натурально звів від алкоголю. Рогов не став сперечатися, а Веня зрадив.

Вони зайшли на дитячий майданчик, де Сашко провів у ранній юності багато годин, споживаючи різної міцності алкоголь, досліджуючи піддатливих або непіддатливих перевесниць.

Присіли в теремку, Сашко витяг з кишень сир, хліб.

– А ножа-то й немає, – сказав він, крутячи в руці банку консервів.

Рогов мовчки витяг з рюкзака складаного ножа. Спритно розкрив банку. Розлили, цокнулись...

Скоро стало зовсім добре, тільки сидниці мерзли на сирій бетонці. Сашко іноді вставляв і проходжувався, Рогов підстелив рюкзак, а Вені, схоже, було однаково.

Негатив не сідав – слухав. Забрав собі сирну кірку – її зазвичай викидають – і жував повільно, відкушуючи по малому шматочкові.

– На... візьми... – Сашко подав йому скибочку сиру. Негатив узяв. Почекав, поки всі продовжать розмову, і непомітно поклав на місце.

– Скільки взагалі народу пов'язали, хто-небудь точно знає? – запитав Сашко.

– Дев'яносто три, у новинах казали, – відповів Негатив тільки після того, як Веня й Рогов знизали плечима. Негатив ніколи не ліз першим з відповіддю.

– Пред'явили що-небудь?

– Майже всім адміністративку. По п'ятнадцять діб.

– Щось вони так... милостиво... – подивувався Веня, вивудивши звідкись слово «милостиво», зовсім не зі свого словника.

– А ти уяви, який процес може бути на дев'яносто людей? Увесь світ буде обговорювати. Нафіг їм це треба... – припустив Сашко.

– Однаково чоловік п'ять посадять для перестрашу, – сказав Рогов.

У «Союзі» давно перестали дивуватися появі нових в'язнів – у них уже вплили й опинилися за ґратами більше сорока людей. Список цей майже не зменшувався – коли виходили одні, сідали інші. Як не дивно, майже всі були «оксамитовими терористами» – вони закидали яйцями й заливали майонезом відомих і неприємних персон. Проте за зіпсовані піджаки давали по кілька місяців, а то й по року в'язниці.

Єдиний серйозний термін був у одного українського хлопця, що займався експропріаціями, за що й отримав десятку строгого режиму. Вони трохи помовчали, жаліючи про пацанів, – принаймні Сашко точно знав, що він співчуває, і в характері Льошки Рогова теж відчувалася частка братолюбства й жалощів. Що ж до Негатива й Вені – тут, з різних причин, усе було не так просто.

Негатив, скоріше, відчував роздратування, що переходило у добротну, неістеричну злість, – і спрямоване це роздратування було на всіх поголовно, хто представляв владу в його країні, – від міліціонера на перехресті до пана президента.

Вені ж було пофігу, – так думав Сашко. І не тому, напевно, пофігу, що Веня ніколи не жалів себе самого. А, скоріше, тому, що Веня сприймав в'язницю спокійно, сам був завжди готовий потрапити туди, хоч і не рвався нарочито. До того ж, якщо порахувати, скільки раз Веня отримував по п'ятнадцять діб, – у цілому міг вийти чималий термін.

Але помовчали-таки всі...

Розлили, цокнулись востаннє.

– Ми це зробили! І зробимо ще! – сказав Сашко, і пафосу в його словах не було зовсім, Рогов кивнув, Веня засміявся, обличчя Негатива Сашкові не було видно.

Випили легко, понюхали рукав і рушили далі. (Рогов зібрав сміття у целофановий пакетик і відніс до урни.)

Сашко придумав, де провести ще години три.

Спокійні, подобрілі, припленталися вони до будівлі університету. Сашко велів усім брати маргінальні усмішки й натягти ясні обличчя завсідників вищого навчального закладу – чи то старшокурсників, чи то аспірантів. Так вони й пройшли повз вахтера, який строго підтис губи: Рогов – натурально спокійний, бо взагалі ніякого обличчя не натягав, а залишив своє, Негатив у той момент відвернувся убік, сховавши підборіддя в комір куртки, а Веня якось різко подурнішав від напруги лицевих м'язів.

Олексія Костянтиновича Безлетова, викладача філософії, Сашко знав давно. Знайомство Сашка, який ніколи ніде не вчився, й доцента-гуманітарія пояснювалося просто: Безлетов був учнем його батька.

Сашку, напевно, було років чотирнадцять, коли він уперше побачив Безлетова: молодого, сухорлявого, десь трохи за двадцять.

Безлетов кілька разів заходив до них у гості, довго розбирався з ворсистим шарфом, яким, здавалося, умудрявся обернути горло кілька разів. Пили чай. Вони щось обговорювали з батьком – батько спокійно, Безлетов, пересмикуючи іноді плечима, немов у нього під сорочкою обсипалася легка потерть. Батько не звертав на це уваги.

Батько взагалі був дуже спокійний – при цьому ніколи не говорили про політику, хоча непевний, або, скоріше, тупий і тому ще більш бридкий час тому сприяв.

Про те, що Безлетов був украй ліберальних поглядів, Сашко довідався набагато пізніше. І дотепер не міг вирішити, як усе-таки ставитися до того, що батько ніколи не вступав у суперечки про «переломні моменти» й «долі», чим пояснити це – ну не байдужістю ж...

Безлетов був єдиним із друзів і знайомих батька, хто поїхав його ховати до села... але про ту дорогу іншим разом.

Під час похорону Сашко й Безлетов перейшли на «ти», але потім не бачилися кілька років, і за цей час короткочасна близькість затерлася. Знайомство їх поновилося, коли зненацька з'ясувалося, що Сашкова подруга вчиться філософії в Олексія Костянтиновича. Вона так і запитала, коли Сашко якось зустрів її біля аудиторії після завершення занять:

– А ви знайомі з Олексієм Костянтиновичем, який учить нас філософії?

У цей час Сашко тиснув Безлетову руку й, оцінюючи щільну обґрунтованість його руко-стискання, а також викладацьку посадку, розсудливо вирішив забути, що вони на «ти»:

– Так, ми знайомі... з Олексієм Костянтиновичем.

Кілька разів вони так перетиналися в коридорі університету, мимохідь обмінювалися руко-стисканнями, поки Сашко не посварився зі своєю подружкою через якусь безглузду й забуту нині причину й знову ненадовго забув про Безлетова. Але місяць тому проводили місцевий мітинг «Союзу», і Сашко зіштовхнувся з Безлетовим одразу після завершення звично гучного дійства з елементами епатажу.

– Я спостерігав, як ви там... кричите... – м'яко, зовсім уже по-професорськи усміхаючись, сказав Безлетов. Сашко давно вже не відчував ніяковості з приводу своїх, так би мовити, політичних пристрастей. (Насправді, це ніколи й не було політикою, але одразу стало тим, напевно, єдиним змістом, яким повнилося Сашкове життя.) Однак цього разу він відчув якусь слабку подобу незручності. Можливо, через свою захриплу горлянку, яка щойно вигукувала «Президенте, іди сам!». Можливо, через той вираз відчайдушної озлобленості, який він ніс, не стираючи, на обличчі, – удосталь наспілкувавшись із хамуватою міліцією, яка через непорозуміння не схопила їх цього разу: звичайно по завершенню мітингу вони тягли «союзників» до дільниці, де всоте фотографували їх і знімали «пальчики».

Коротше, Сашко не встиг переключитися й дивився на Безлетова, ледве встигнувши виліпити дивну посмішку на обличчі. Той раптом розсміявся – дуже гарним, молодим і чесним сміхом – і сказав:

– Важко вам буде.

Безлетов запросив Сашка зайти на кафедру поговорити («Можеш із друзями...»), причому покликав так, що Сашкові захотілося прийти. Були й інші причини для візиту – крім щирої доброти тону Безлетова.

Батько Сашка був освіченою людиною – без п'яти хвилин професор. Незважаючи на свою спорідненість, Сашко завжди відчував себе несусвітньою дворнягою. Може, тому, що був недоуком й потрібні книги почав читати тільки після армії, від якої його не змогла відмазати мати, проста, по суті, жінка.

Може, і тому ще бракувало Сашкові впевненості, що батько ніколи ним не займався, навіть розмовляв із сином рідко. Так уже склалося: батькові й не потрібне було це спілкування, а Сашко не нав'язувався; утім, можна й навпаки – батько не нав'язувався, а Сашко тоді не мав іще потреби.

Але віднедавна Сашкове дворняже самовідчуття підштовхнуло його до людей, які, як виявилося, краще розумілися на устрої світу – завдяки хоча б освоєнню тих друкованих джерел, до яких у Сашка не доходили руки. Безлетов підвів очі, або, скоріше, брови. Він виразно став схожий звичками на маститого театрального актора.

– Сашко?

– Ми просто так зайшли...

– Авжеж, я запрошував, пам'ятаю...

Вони стояли в коридорі. Безлетов потис усім руки, уважно розглядаючи гостей і не посміхаючись. Невисокий, із прямим темним волоссям, круглі плечі. Раніше, пам'ятав Сашко, Безлетов увесь час був якийсь збентежений, немов перебував у безперервному пошуку правильної емоції й точного слова. Зараз став спокійний, і навіть щоки трохи обвисли, тому обличчя виглядало трохи бридливим.

– Знаєте, я вже закриваю кафедру, – сказав він. – Отут напроти – кафе, недороге й тихе. Може, там посидимо? За чашкою чаю?

– Давайте... – погодився Сашко, хоча грошей у нього залишилося не надто.

– Я забіжу до деканату й... буду... – пообіцяв Безлетов. Пацани знову пройшли повз строгого вахтера й за дві хвилини опинилися в кафе. Воно було напівпорожнім, і музика, дійсно, грала тихо. У кутку мерехтів телевізор. Екран показував чоловіків у шоломах і на мотоциклах. Здіймаючи пил на поворотах і часто падаючи, вони їздили по колу.

Принесли меню, Сашко підняв перший аркуш меню в шкіряній обкладинці, вказівним пальцем трохи поводив, заздалегідь знаючи, що нічого замовляти не буде.

– У мене ще є гроші... – сказав Рогов. Ніхто його про це не запитував, але питання висіло в повітрі. Усі, звичайно ж, пожвавилися.

– По пиву? – запитав Рогов.

– Я не буду... – сказав Негатив.

– Чай?

– Нічого не буду... – Негатив умів відмовлятися так, що більше не пропонували.

Усі закурили, оглядаючись.

Безлетов незабаром прийшов – строгий, у темній короткій куртці, з портфелем. Коли він зняв куртку, Сашко примітив уже помітний живіт Безлетова.

Він мовчки присів, портфель поставив біля стільця, теж дістав сигарети.

«У нього не росте щетина, – раптом завважив Сашко. – Біле обличчя. Розумне й, напевно, гарне... Як він брови насупив...»

Нечутно з'явилася офіціантка, Безлетов замовив кави.

Пауза затягалася.

Сашко навмисно мовчав – йому не сподобалася зустріч ще в університеті.

«Чого він насупився? – думав він, дивлячись в обличчя Безлетова. – Я в його грошей позичив?»

– Усе бешкетуєте? – запитав Безлетов, прикуривши й почувуючи на собі пильний Сашків погляд.

– А що залишається? – відповів Сашко риторично, одразу зрозумівши, що мова йде про московський погром.

Безлетов сильно затягся, втримуючи дим і тому ледве здавленим голосом подякував офіціантці за принесену каву.

– Ви думаєте, те, що ви почали витворяти, – це добре? Правильно?

– Добре й правильно, – відповів Сашко.

Безлетов знизав плечима.

– А який у цьому сенс?

– Це дуже довге питання.

– Питання навпаки коротке... Добре, от ви просите: «Дайте нам національну ідею...»

«От як він заговорив...» – швидко подумав Сашко й одразу обірвав Безлетова:

– Ми не просимо. Я не прошу. Я росіянин. Цього досить. Мені не треба ніякої ідеї.

– «Я росіянин», – похмуро передражнив Безлетов. – А неросіян ви куди дінете?

– Слухайте, Олексію Костянтиновичу, не треба так... Ніхто нікуди не збирається запро- торювати неросіян, і ви прекрасно це знаєте.

– А що ж ти, Сашко, одразу починаєш зі слів «я росіянин»?

«Он як, – знову подумав Сашко, – він зі мною на «ти», а я з ним...»

– Я не починаю, – відповів Сашко. – Я сказав, що мені не бракує якихось національних ідей. Розумієте? Мені не потрібна ні естетична, ні моральна основа для того, щоб любити свою матір або пам'ятати батька...

– Я розумію. Але навіщо ти тоді вступив у цю... у партію вашу?

– А вона теж не має потреби в ідеях. Вона потребує своєї батьківщини.

– Ох, ну не треба усіх цих слів – то «росіянин», то «батьківщина»! Не треба.

– Не згадувати всує, так? – примирливо сказав Сашко. – Я згоден.

– Яке, в біса, «всує»? – запалився Безлетов. – Ви не маєте жодного стосунку до батьківщини. А батьківщина – до вас. І батьківщини вже немає. Уся скінчилася! Тим більше не варто нікого провокувати на всі ці ваші мерзоти з биттям стекол, морд, і що ви там іще б'єте...

– Краще тихо відійти, – у тон Безлетову, але зі зниженням на півтону відповів Сашко.

– Краще тихо відійти в сторону, ніж займатися мерзотою.

– Краще тихо відійти до світу іншого... – сказав Сашко.

– Так, уяви собі. Краще. Перед Богом це – краще. Усі ваші рухи, ваше тріпотіння – усе це давно втратило сенс. Ви нічого не виправите. Але якщо ви почнете пускати кров, коли вже не почали, – тут Безлетов знову ще додав голосу, – то...

Безлетов затягся сигаревою й забичкував її не без злості, немов задавив брудного черв'яка.

Усі сиділи мовчки. Веня проколював зубочисткою дірки в пачці сигарет, Негатив дивився телевизор. Рогов дивився в стіл, погойдуючи під столом ногою.

– А вас що, все влаштовує? – запитав Сашко, який зовсім заспокоївся, піймав ритм розмови й з інтересом розглядав Безлетова.

– Ти ніяк не зрозумієш, Сашко, – тут уже немає нічого, що могло б улаштовувати. Тут порожнє місце. Тут немає навіть ґрунту. Ні патріархального, ні цікавого для держави, як модно зараз говорити, гео-по-лі-тич-но. І держави немає.

– На цьому ґрунті живе народ... – сказав Сашко, який бажав зовсім не суперечки, але справжнього розуміння того, про що говорить Безлетов.

– Твій народ, – він вимовив слово «народ» розкотисто, із двома «р» усередині, – несамо-витий. Щоб переконатися в цьому, досить підслухати будь-яку розмову в громадському транспорті... Думаєш, цьому народові, що наполовину складається з пенсіонерів і наполовину з алкоголіків, потрібен ґрунт?

– Живим – потрібен.

– Живих на цей ґрунт не вистачить.

– Вистачить.

Безлетов іронічно подивився на Сашку, не зрушив з місця, щоб випустити Веню, який захотів, очевидно, у туалет, і, щойно Веня протиснувся, сказав:

– Річ, дорогий мій Сашко, не в цьому.

Тон мови Безлетова, як помітив Сашко, мінявся безперервно – від роздратування до навмисного й трохи поблажливого спокою. Втім, зміни ці були досить артистичні й навіть плавні.

– Річ у тім, що – не треба. Не треба нічого робити. Бо поки ра-се-яне тихо п'ють і кладуть на все із горою, усе йде своєю чергою. Горілка холоне, картопля смажиться. А як тільки ра-се-яне згадають про свою велич, яка завалялася десь під лавкою, про долю Батьківщини, про... про що ви там увесь час говорите?... тоді ви почнете пускати одне одному кров. І пустите крові стільки, що залете півматерика. Це неминучість, Сашко. Я, щоправда, гадаю, що вас самих переб'ють раніше. І якщо цинічно міряти на літри крові, то це, звичайно, більш правильний варіант. Більш правильний і менш кривавий.

– Але цієї країни скоро не стане, Олексію... – Сашко відрізав по батькові від імені Безлетова, просто перехотівши додавати «Костянтиновичу».

– Я тобі казав: її немає, – швидко відповів Безлетов. – Дайте дожити людям спокійно по їхніх кутках. Оцим-от росіянам, про яких ви так піклуєтесь, дайте таку можливість: до-жи-ти спо-кій-но. Ви їм добра не принесете, зрозумійте. Але лиха накоїте неабиякого. До того ж ви даремно на них сподіваєтесь. Вони такі ж росіяни, як... як нові греки в порівнянні з прадавніми. Як воїни-ассирійці з роду айсорів – поряд із чистильниками взуття.

Сашко допив пиво й теж став дивитися в телевізор, який так захопив Негатива. Мотоциклісти, як і раніше, їздили по колу. Потім подивився на Рогова, який хитав головою в такт чомусь, що відбувалося всередині нього.

– Розумієш, Саш, – знову понизив тональність Безлетов. – Мені було симпатичне те, що ви робите. Це був такий естетичний проект, цікавий на тлі туги й смуту, які запанували у нашій країні. Але ви почали переходити грань. От-от почнеться незворотне. Зупиніться зараз. Робіть те, що ви робили раніше. Це дуже яскраво – ваші листівки, ваші промови, ваші лементи на площі, прапори. Дівчата ваші ясні, з тонкими рисами... Це не зовсім по-російськи, не в нашій традиції, але однаково яскраво. Та й узагалі, – пожвавився від плину своїх думок Безлетов, – у наші дні руськість не є надбанням усіх, ра-се-яне розгубили свою руськість. Вона ще збереглася в конкретних людях, які цілком певно мають духовне начало, і, дай Боже, збережеться ще якийсь час. Можливо, кілька сторіч.

– Де вона збережеться? – щиро здивувався Сашко. – У країні, яка за тридцять років вимре й буде заселена китайцями й чеченцями?

– Ні, звичайно. Але якось зберегли своє «єврейство» протягом двох тисяч років євреї. Російські громади живуть в усьому світі, ніхто їм не заважає. Ще жива культура є головною й, на жаль, єдиною складовою російського духу. Дух майже ніде вже не живе більше – тільки в окремих носіях, які пишуть картини чи книги, або... не важливо. Народ перестав бути носієм духу й, виходить, не здатний більше ні на що. Усе, що ми ще можемо дати світові, – це закарбувати життя свого духу.

– У момент розпаду цього духу... – вимовив Сашко стомлено.

– Сашко, усе залежить від вас самих. Якщо ви затієте давно очікуваний вами кривавий хаос, розпад тільки прискориться. Не кличте бісів. Кличте ангелів, – Безлетов м'яко посміхнувся патетичності свого висловлювання, тим самим розмивши присмак патетики. – Справжні події відбуваються у світі духовному, Сашко. Справжня російська людина, «дух», – підкреслив він, щоразу підсилюючи повтори голосом, – це людина, яка шукає правди. Росія має податися до ментального виміру... – завершив він. – Так буде краще.

– А нам куди податися? – раптово запитав Веня, який саме повернувся й тепер стояв за плечем у Безлетова.

Безлетов обернувся, навіть не вдостоївши Веню повним поглядом, і одразу повернувся до чашечки кави. Допив, подивився на дно, потрусив чомусь, поставив на стіл, залишив на столі гладеньку купюру – оплату за каву плюс чайові, і, швидко попрощавшись, вийшов.

Ніхто не сказав ні слова. Негатив, як і раніше, дивився в телевізор.

– Як вам... розмова? – запитав Сашко на вулиці. Ближче всіх до Сашка йшов Негатив, і йому довелося відповісти першому.

– Мені однаково, – відповів Негатив. – Я не розумію тільки, на хера ти нас сюди притяг?

– Та ну його, – висловив думку й Веня.

Рогов мовчав.

– Льош! – покликав Сашко.

– А ти почув щось нове? – відповів Рогов, явно відірвавшись від якихось своїх думок.

Сашко знизав плечима.

– Він, – сказав Рогов, – напевно, років десять тому був лібералом і теж вимагав... Усього того, що вони вимагали тоді... раба по краплі... покаєння, іншого...

– Так, – погодився Сашко, відчуваючи внутрішню радість від того, що, як і раніше, спокійного Рогова слова Безлетова взагалі ніяк не схвилювали.

– І тоді він, напевно, не керувався тими ідеями, що тепер висловлює. Про те, що усунути треба. І що втручання методами жорстокої хірургії не має божественної сутності. Як вони взагалі люблять Бога згадувати, ой вей... І коли вони кремсали тупим ножом по живому тілу, він був для них дуже доречним, і тепер от. Що б не робили вони... Бог що – хлопчиком на побігеньках до них приставлений?

Рогов зупинився й закурив.

– А потім, Саш, ти помітив, він же тебе, та й усіх нас, вважає айсорами, які взуття чистять, а себе – хранителем російського духу... Нехай вважає.

– Ми куди йдемо? – запитав Веня, якому все це вже набридло.

– Ми йдемо в народ. Пити горілку, – відповів Рогов. – Умови такі: приміщення має бути теплим, а горілка – дешевою. Де у вас найдешевша горілка?

– Біля вокзалу, – відповів Сашко. – Це близько.

\* \* \*

Судячи зі смаку, м'ясна начинка в пельменів була замінена ретельно пережованим папером, скоріше за все, вимочкою. Майонез, що сизим мазком прилип до краю тарілки, кислив.

– Хліб... мокрий... – гидливо сказав Рогов і хотів було відкласти майже прозору, як пелюстка дорогої риби (і, здається, рибою він і пахнув), скибочку житнього хліба, але Негатив перехопив хліб і переклав собі в тарілку, прямо на майонез.

У Сашка апетит був чудовий, і після ста грамів горілки, розливої по трьох гранованих, високих склянках, пельмені здалися цілком їстівними. Та ще й під пиво...

Привокзальна забігайлівка була повна гучних, погано вдягнених людей, в основному – чоловічої статі. Їжі на їхніх столах не спостерігалось – тільки горілка в склянках. Її випивали одразу, рухаючи сизими, немов підсмаленими борлаками, і потім довго із сумнівом заглядали в склянку.

Виділявся неголений і похмурий, неясного віку чоловік у брудному камуфляжі, схоже, безрукий.

Сашко й Веня самі не помітили, як після третьої склянки почали розмовляти голосно, активно жестикулюючи при цьому. Негатив, як і колись, мовчав, ретельно пережовуючи хліб і пельмені. Сашко примітив ще: якщо сам він, зайшовши в кафе, кілька разів огледівся – що за люди навколо, – то Негатив, навпаки, навіть не поцікавився, хто тут п'є й не закусує. Здавалося, що Негатив прийшов до себе додому, де всі йому давно знайомі. Рогов не шумів і не п'янів, тільки по обличчю його пішли рожеві, із чіткими гранями, плями. Сашко дивився на Рогова, у хмільному подиві відзначаючи, що коли обвести пляму на лівій щоці, – вийде Африка. Сашко кілька разів витягував шию, намагаючись розглянути форму плями на правій щоці Рогова, поки Льошка не кивнув: мовляв, що таке?

Сашко по-щелячому закрутив головою: нічого.

Рогов м'яко посміхався.

– Льош, скажи мені ще щось про цю розмову, – попросив Сашко. – Ти дуже славно говориш.

– А що тут казати... – знову щиро здивувався Рогов. – Послухати того типа, – так простіше лягти й умерти. Росіянам, за його логікою, взагалі треба було лягати й умирати кожні сто років. Як тільки вони збиралися «пускати кров». Я не бачу жодної різниці між сьогоднішнім днем і тим, що було... дуже давно. Я навіть не бачу різниці між собою й дідом моїм.

Рогов говорив повільно, немов прокручуючи кожне слово в м'ясорубці.

– Ні, Льош, постривай, а як же «пускати кров»? Це справді буде?

– Усі пускають...

– Безлетов сказав би, що всі пускають кров чужим, а ми – своїм.

– У нього Безлетов прізвище?... – перепитав Рогов і, не очікуючи відповіді, сказав: – Ну й що, це погано? Чесніше своїх різати, ніж до сусідніх країн лізти з ногами.

– А ми не лізли, так?

– Ну, одна справа – вивезти на Камчатку товарний вагон прибалтів, які, не з'явився червоноармієць у вушанці, – лягли б під Гітлера, а інша – скинути бомбу на місто з дітьми й усіх одразу вбити. Різниця є?

– Є.

– Ми ріжемо один одного, бо дехто в Росії розуміє правду так, а хтось – інакше. Це й різанина, й осмислення.

– Осмислення, так, – повторив Сашко, – таке осмислення, що...

– Авжеж, так.

Хлопці вийшли відлити, Негатив залишився стерегти недопиту горілку й недоїдені холодні пельмені.

Відхоже місце перебувало безпосередньо за кафе й легко вгадувалося по різкому запаху.

Вони не полізли до цього місця, яке хлюпотіло гнилизною, й стали втрюх коло сірої стіни сусідньої з кафе будівлі невідомого призначення. Вийшло так, що вони розташувалися на підвищенні, внаслідок чого те, що виливалося з них, негайно потекло назад. Сеча зливалася й пузирилася.

Вони повернулися легкі, ясні й бадьорі.

– Ще пива? – запропонував Сашко.

– Аякже... – відповів Веня. Рогов кивнув.

Коли Сашко повернувся із пляшками, неголений мужик у камуфляжі вже стояв коло стола, причому – мовчки. Правий рукав його куртки висів, руки в нього справді не було.

– Я чув, ви говорили... – важко вимовив він і замовк, запнувшись.

– Тонко підмічено, – продовжив Сашко. Хмеліючи, він ставав задиристим.

Веня засміявся. Рогов посміхнувся краєм губ. Негатив залишився непроникним.

– Ви говорили, що ми нікуди не лізли, братухи зелені. А як же Афган? Водій сто сімдесят шостого гірськомотострілецького полку. Чотирнадцять разів під обстрілом. Два поранення, братухи зелені.

«Братухи зелені» він вимовив без хамуватого натиску – просто як «хлопці».

Афганець подивився в очі Сашкові, що стояв прямо напроти нього з відкоркованою пляшкою пива в руці. Сашко раптом зрозумів, що мужик майже тверезий.

– Ви, я чув, отут про партію якусь говорили. Про політику. Нащо вам, братухи зелені, в політику? Ці мавпи в піджаках тільки й чекають, щоб нас запроторити в яку-небудь, бля... Курити є в кого?

Сашко подумав і дав афганцеві сигарету.

– Тут не курять, – попередив він усміхаючись.

– Я скрізь курю. Ви ж із партії якоїсь, так? – допитувався він.

– З партії, – відповів Сашко. – «Союз створювачів».

– А, «союзнички». Пан Костенко й товариші... – посміхнувся звіруато афганець. – Здивувалися, що знаю? Думали, бомж якийсь привокзальний на горілку стріляє? А я взагалі не п'ю. Я тут на людей дивлюся. Ходять цілими днями, і ніхто не знає, як... – він обвів усіх раптово почорнілими очима, – як стискаються сідниці, коли летить заряд міномета. Ніхто не знає, що від страху можна не тремтіти, а блювати. Вони не знають, а мені від цього іноді добре, іноді кривдно.

– Чуєш, земель, – втрутився Веня, – ти йди собі. Ми тут із друзями відпочиваємо.

– Ні, постривай, я от хочу сказати... – Афганець неприязним рухом відсторонив руку Вені, покладену йому на плече. – Я вас «есесівцями» не вважаю. Ну, прапор ваш схожий на фашистський, це все херня. Ви хочете уряд повалити, я теж хотів би їх потоптати. І тих, хто війська до Афгану увів, і тих, хто вивів. І тих, хто війська до Чечні увів. І тих, хто вивів. І тих, хто знову ввів. І чеченців заодно. Я тільки не розумію, от усі ці ваші яйця, якими ви кидаєтеся, – це що, бля, серйозно? Я, хоч і без руки, а зараз же готовий піти й ваш прапор водрузити на Кремль... Я однією рукою задушити можу, і ще більше застрелити. Тільки я не піду, бо ви – клоуни. Ясно, братухи зелені?

Рогов у цей час доїдав пельмені. Негатив крутив головою навсідч – схоже, йому не вистачало телевізора. Лише Веня весело оглядав пацанів і посеред монологу афганця пошепки, з м'якою усмішкою, запитав Сашка:

– Може, його той?...

– Зажди... – відповів Сашко пошепки.

– Чого мовчите? – підвищив голос афганець.

– А що ти запитав? – відповів Рогов, проковтнувши останні пельмені, що лишилися на тарілці, і з болісною гримасою запив з'їдене пивом.

– Я, братухо зелений...

– Не називай мене так, – попросив майже ласкаво Рогов. Африка на його щоці набула гарячих, яскраво-рожевих відтінків.

– Я запитую: що ви мені можете запропонувати? – афганець вирячився на Рогова. – От мені? Ви, «союзники»?

У куточках рота афганця запеклася біла слина.

– Я кишки під Гератом дембелю Хазіну Михайлу засовував у живіт. І після цього я піду з вами яйцями кидатися? Ти засовував кишки кому-небудь?

Рогов дивився на афганця. Сашко – на Рогова.

– Ти мені не повіриш, – сказав Рогов повільно, – але кидатись яйцями страшніше, ніж засовувати кишки.

Афганець скривив посмішку:

– Ти засовував?

– Так, і багато раз. Витягав, засовував. І кишки, і легені, і печінку, і шлунок.

– То ти в нас жар-тів-ник? – по складах виговорив афганець.

– Я не жартівник. Я патологоанатом.

Афганець розкрив рот, щоб відповісти щось нахабне й зле, але Рогов, не підвищуючи голосу, обірвав його:

– Під Гератом я не був, але був під обстрілом в інших місцях, і я тобі ще раз повторюю: метнути помідор у прем'єра – як мінімум, не менш страшно, ніж кинути гранату. Зрозумів? Після того, як ти кинеш гранату, – тебе можуть убити. Зате одразу після кидка помідором тобі напевно зламають щелепу або ребро й трохи пізніше можуть зробити так, що тебе опустять у камері. Тобі що страшніше – бути опущеним чи бути вбитим?

– Ти, братухо...

– І от іще: якщо ти хочеш метнути замість помідора гранату – уперед. Ми оцінимо цей учинок. Я оціню цей учинок. Якщо поки не хочеш – не треба. Можливо, ще захочеш – тобі ж, як я розумію, треба, щоб усі навколо стріляли – тоді й самому почати простіше. У натовпі, так? Я сподіваюся, що трохи пізніше у тебе буде така можливість.

І тут Рогов посміхнувся.

– Давай, земляче! – Льошка ляснув афганця по плечі. – Щасливо! До зустрічі. До зустрічі. Давай.

Усі відвернулися від афганця, хоча він ще стояв, лише на крок відійшов від стола.

– Може, покуримо? – запитав Веня.

Вони вийшли на вулицю, обійшовши афганця, який дивився в підлогу, похитуючи головою.

Сашко дістав останню сигарету й викинув порожню пачку. Прикурив і одразу відчув, що сильно захмелів.

– У нас там ще щось лишилося? – запитав Сашко, в основному для того, щоб почути власний голос, оцінити, наскільки виразно він звучить.

– Пиво я забрав, – Веня підняв руки із двома недопитими пляшками пива. – Решту ми випили.

Сашко зрадів, що питання його зрозуміли. Поворухнув губами й скомандував посміхаючись:

– Рушай!

Вони взяли ще пива й до нього якогось непотребу. Сашко перейшов уже в ту стадію, коли не п'ють, а наливаються. Заповнюють свій організм несмачною рідиною.

Звідкись узялася горілка, і, випиваючи її, закушувати доводилося сушеним кальмаром – одним висушеним хвостиком на трьох. Хлопці надкушували цей хвостик акуратно, з дуже серйозним, хоча й трохи тупуватим виглядом. Вони сходили на перон, послушали, як гримкотить вантажний состав, і від цього гуркоту Сашко остаточно одурів.

Привокзальні картини розпливлися і лише зрідка виникали перед очима різко й зненацька – то яскрава вивіска, то чиєсь обличчя, то нав'язлива огорожа, яку доводилося долати, мордуючи вестибулярний апарат. Підтримувати розмову не виходило, зате подобалося вигукувати щось час від часу.

Угледівши міліцейський патруль, хлопці, регочучи й викрикуючи дурниці, утекли до спустілих ринкових рядів, де вдень ішла торгівля усіляким дріб'язком.

Сашко повз рачки й навіть трохи посьорбав з калюжі, де у світлі ліхтаря кривилося його мутне обличчя. Хлопці, які пішли вперед, Сашкової витівки не помітили.

Почались торговельні ряди – залізні, місцями пом'яті прилавки. Кожен прилавок мав приварений на двох стояках дах із цільного проржавілого листа.

Хлопці йшли між торговельних рядів, і скрізь лунав гуркіт, прилавки тремтіли, а деякі навіть розгойдувалися загрозливо, ризикуючи впасти. Мабуть, прилавки зачіпали, а можливо, навіть кобпали ногами.

Хлопцям зустрівся молодик кавказької національності, він ішов назустріч, піднявши плечі й зсутулившись. Його і щиро привітали: «Саям алейкум», а також «Аллах акбар».

Кавказці «тримали» цей ринок, Сашко знав. Але зараз, ближче до півночі, усі вони вже зібрали виторг та мали розійтися. Втім, тут неподалік розміщувалися два чи три бари і ще казино, де гучно й гортанно спілкувалися молодики, низькорослі, у шкіряних куртках і чорних гостроносих «козаках».

За одним із прилавків хлопці розіграли сценку – «продаж сином гір недопитої пляшки пива руським синегалам».

Веселий й розчервонілий Рогов кумедно зображав кавказького торговця, розхвалював переваги пива й рідкісну форму пляшки. Веня торгувався, блазнюючи й дуріючи. Сашко, навіть у п'яному вигляді відзначив гарне почуття гумору, здавалося б, у несхильного до жартів Рогова, і став допомагати Вені торгуватися – розмахуючи руками, щось кричав і щосекунди губив сигарету, яку стрельнув у когось, у кого – не пам'ятав. І навіть Негатив, що дозволив собі півпляшки пива, кривив губи у посмішці. У відсвітах миготливої вивіски бару було видно, що очі Негатива потеплішали.

– Вона ж... той... майже порожня... – говорив Веня, тикаючи кривим пальцем у пляшку.

– Е-е-е, який ти, а? Е-е-е... – відповідав Рогов, хитаючи головою. – Я й беру з тебе тільки за посуд.

– І пробки немає...

– А що тобі пробка, е-е-е? Ти пити будеш чи пробкою тішитися?

Ніхто не помітив, як вони з'явилися – чорняві, з вишкіреними зубами. Їх було шестеро. Вони, мабуть, курили на сходах бару, зацікавилися «торгівлею» і встигли неабияк розізлилися, почувши розмову. В одного була відкрита пляшка пива в руці. Він її збовтував.

Хлопці були ще молоді, Сашко помітив це крізь п'яний туман, але не встиг засмутитися. Адже з дорослими можна було б якось домовитися. А з такими зеленцями навряд, заставлять принижуватись; хлопці зрозуміли це вмить.

Кілька секунд стояли мовчки.

Сашко покрутив головою, відчувши раптом, що трохи протверезів від усвідомлення ситуації.

Він звик на початку будь-якої бійки виголошувати хоча б кілька слів.

– Чого хочемо? – запитав він і акуратно засунув свій димний бичок у горлечко пивної пляшки – тієї, що тримав у руці кавказець. Сашко навіть устиг помітити його дивно білі, але вкриті густим чорним волоссям пальці. Кавказець здивовано зазирнув услід бичкові в горлечко пляшки, який видав легке шипіння.

Далі все сталося блискавично.

Сашко, хекнувши відкинув назад голову й з розгону обрушив її на перенісся кавказця. Щось гучно хряснуло, пляшка випала в того з рук і покотилася, розхлюпуючись. Хлопець упав на коліна, обхопивши обличчя руками, і більше не вставав.

Сашко хотів красиво вписати ще й другому кавказцеві, але отримав у щелепу хльосткий, але не дуже сильний удар. Він мотнувся, відскочив на кілька кроків, помітив, як Веня кинув і свою пляшку в обличчя комусь.

...Сашко падав, рясно матюкався, рідко влучав, сам отримував мало, бо відбігав від нападників та ще й думав, чи достатньо загрозливі його бойові пози...

Краєм ока помітив, що Веня б'ється із двома вже на проїзній частині, і їм уже сигналізували машини, які намагалися об'їхати забіяк.

...Ще помітив Негатива, який сидів на кавказцеві верхи, методично луплячи кулаками в обличчя лежачого. Наступна картинка – машина, яка загальмувала біля Вені. З неї вилетіли п'ятеро міцних хлопців, які одразу голосно, наче заганняли здобич, заволали щось по-своєму. Веня задкував, розмахуючи якоюсь залізякою.

З бару бігли до них ще кілька, і вони змели б усіх, якби Рогов не обрушив на їхньому шляху прилавок, потім другий і третій.

З одного боку прилавки примикали до стіни, з іншого – до невисокого паркана, що відгороджував проїзну частину. Поки кавказці з бару лізли через паркан, щоб оббігти влаштовану Роговим барикаду, Льошка встиг за комір стягнути Негатива з його супротивника й збити з ніг іншого, з яким безуспішно бився Сашко.

– Веню! Сюди! – репетував Рогов.

Веня кинув залізяку в прибулих і махнув через паркан, і тут на дорогу звідкись вилетіли одразу дві міліцейські машини й під лемент міліції й виття сирен усі учасники бійки рвонули врзнобіч.

Сашку видалося, що він біжить поперед усіх. У горлі дивно клекотіло. Він чув тупіт за спиною й був упевнений, що це Льошка й Негатив, і Веня там де-небудь неподалік.

Оглядатися не було жодного сенсу – Сашко, чортихаючись і ризикуючи налетіти на що-небудь, рухався в повній темряві, обличчя тих, що бігли за ним, було не розгледіти. Він так і влетів би в бетонну огорожу, якби не почув, як хтось, швидко шаркаючи по стіні, перебирається через неї.

Помацав руками – огорожа.

Сашко підстрибнув і поліз слідом.

«Ринок! – здогадався Сашко, зістрибнувши з паркану. – Я на ринку!»

Після бійки й перегонів текла рясна слина, і Сашко довго спльовував і мотав головою, струшуючи з обличчя в'язку рідину, що звисала з підборіддя. Витирав рукавом.

Навколо височіли ангари, освітлення майже не було.

Важко дихаючи, Сашко безглуздо потоптався в темряві й побачив, як йому здалося, ящики, порожню тару, чи то складену в купи, чи то повалену біля стіни найближчого ангара.

Сашко кинувся туди, шукаючи схрон, де можна сховатися між ящиками й дихати, дихати, пускаючи довгу, важку слину.

Зовсім знесилений від халепи й від алкоголю, він поліз між ящиками, ближче до стіни, і наступив на щось м'яке. Хтось сидів у закутку.

– Агов! – сказав Сашко стиха й присів навпочіпки, а потім став рачки, щоб не впасти... ще раз плюнув і прижмурився, розглядаючи сидячого. – Хто це?... Руки хоч забори, бля.

Той, що сидів перед ним, прибрав руки від обличчя. Зблизька Сашко розгледів, що це кавказець – майже хлопчак, але в шкірянці, в «козачках», у джинсах.

– Ти хулі тут сидиш? – запитав Сашко хрипко, без злості. Хлопець дивився збентежено – чи то злякано, чи то нахабно.

Сашко ще подихав, витягнувши голову й висунувши язика, гарячого й солодкуватого на смак.

– Чуєш... – сказав Сашко й сів поруч, обійнявши хлопчину за плечі. – Не сци, зараз пересидимо й розійдемося... Де мої хлопці, чорт... Не знаєш, де мої хлопці?

– Нет.

– «Нет...» – передражнив Сашко. – Тебе як звати? – запитав він помовчавши.

– Сашко.

– І мене Сашко. Тільки ти ж не Сашко, а який-небудь Саха. Асху. Аслахан. Так?

Той йому не відповів.

Сашко мав цілком російську звичку до п'яних безглузких розмов.

– Ти звідки?

– Єреван.

– О! – сказав Сашко здивовано. – Ви чого нас бити почали, га? Саха?

– Я не знаю. Я потім прийшов.

– Не «успел», еге ж? – уїдливо сказав Сашко. – Добре, не ображайся... – додав він, помовчавши. – От улаштуємо революцію, усіх гадів переб'ємо, я приїду до тебе в Алма-Ату, будемо чай пити на веранді.

– Я з Єревана...

– Приїдемо до тебе в Тегеран, – блазнював Сашко, хоча все почув, – будемо чай пити на веранді. У тебе є веранда?

– Тихо... Іде хтось...

За хвилину їм посвітили ліхтариком в обличчя.

– Підйом, – сказав міліціонер.

«Пепсів» – співробітників патрульно-постової служби – було двоє, і ще підтоптаний сторож ринку.

На Сашка вдягли наручники, і на Саху – теж.

Хоча щодо останнього міліціонери загаялися.

– І цього? – запитав один.

– Ну а чого? – відповів другий невпевнено. – Куди його? Давай і його.

## **Конец ознакомительного фрагмента.**

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.